

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Hans A. K. T. Cappelen: Det norske Cuninghamvåpnet, en heraldisk identifisering	249
Jan Raneke: Sköldformens utveckling på danskt område 1140—1500	262
Hans Neerbek: Erik af Pommerns danske ridderordenen og dens forhold til Elefantordenen	264
Per Hougaard: General Schuberts våben-exlibris	269
Kongressen i Liège	271
Heraldisk litteratur siden sidst	273
Nye kommunevåpen i Norden	285
Blixens løve	296

Det norske Cunningham-våpnet – en heraldisk identifisering –

Av Hans A. K. T. Cappelen

I ARBEIDET med å undersøke et våpenskjold, er de heraldiske framgangsmåter forskjellige fra de genealogiske. Den heraldiske metode innebærer andre spørsmål og svar enn den genealogiske: i heraldikken vil hovedspørsmålet være hva som er de heraldiske grunner til at et våpen har det innhold det har og ser ut som det gjør. I genealogien spørres det etter hva våpnet kan fortelle om en persons slektsforhold og i personalhistorien om hvilke opplysninger våpnet kan gi om denne personen.

Skal et våpen identifiseres etter heraldisk metode, må det bringes på det rene hvilke lover, prinsipper, regler og synsmåter – kort sagt: hvilke *normer* – som har dirigert det foreliggende våpnet. Normene er begrunnelsene for det aktuelle våpnets oppkomst og utscende. I tillegg vil det gjerne være av interesse å finne fram et adekvat utvalg av de psykologiske, miljømessige, kunsthistoriske og andre årsaker som kan ha påvirket at visse personer har valgt å følge eller bryte normene. Disse årsakene er forklaringene på et aktuelt våpen, men de må skiller fra begrunnelsene fordi forklaringene ikke kan skaffes ved kjennskap til heraldikken alene – andre vitenskaper må brukes som hjelpevitenskaper for heraldikken.

Ut fra dette programmet for en heraldisk identifisering vil jeg undersøke nærmere et våpen hvor eierens identitet nettopp er på det rene. Jeg vil forsøke å

finne de heraldiske grunner til at vi kan se dette våpnet i noen nærmere bestemte avbildninger fra 1600-tallet. Identifiseringsarbeidet har medført et samspill mellom heraldikk og genealogi; de to vitenskaper har vært hjelpesmenn for hverandre.

Et avvikende våpen

Et kunstferdig utskåret våpenskjold i tre med teksten *Hans Koninck* står idag på en staselig prekestol fra Vardø gamle kirke (fig. 1). Våpnets eier er derfor lett å identifisere: lensmannen på Vardøhus festning 1619–1651, den skotskfølte *John Cunningham* (død 1651). Navnet hans ble skrevet både av ham selv og andre på en rekke måter, men den skotske formen gjengis oftest idag, fordi han var medlem av den store og kjente skotske klanen. Cunninghams dramatiske løpebane er ganske kjent: han kom i Kristian 4.s tjeneste bl.a. som sjøfarer til Grønland og endte sin karriere på en liten, men viktig festning lengst nord i Norge.

Ser vi nærmere på hans våpen på prekestolen, kan vi raskt konstatere at våpnet avviker endel fra avbildningene og blasoneringene i de tradisjonelt autoritative verkene *Thiset og Wittup*, *Nyt dansk Adelslexikon* (Kbh. 1904), *Storck*, *Dansk Vaabenbog* (Kbh. 1910), og *Danmarks Adels Aarboeg* 1946. I adelsleksi-

1. Utgangspunktet for denne undersøkelsen: lensmannen John Cunninghams våpen på prekestolen fra Vardø gamle kirke (Foto: Det kgl. norske Videnskabers Selskab, antikvarisk afdeling, Trondheim).

konet blir Cunninghams våpen blasonert slik: «Et med 7 r. Roser belagt h. Gaffelkors i b.; — (hjelmtegn:) en mod venstre vendt halv g. Enhjørning.» I avbildningene hos Storck og Adelsaarbogen er våpnet gjengitt med et gjennomgående gaffelkors og ikke et svevende slik som på prekestolen fra Vardø.

Disse avvikene mellom prekestolsvåpnet og den normaliserte utgaven i oppslagsverkene, ble påpekt for meg av bibliotekar *Harald Nissen*, Det kgl. norske Videnskabers Selskab, Universitetet i Trondheim. Idag står nemlig prekestolen i Videnskabselskabets antikvariske samlinger. Den ble forært Selskabet i 1870 da Vardø gamle kirke ble revet. Ved siden av John Cunninghams våpen er prekestolen prydet med, i samme stil, våpenskjoldet til hans hustru Eline Hundermark av den danske adelslekten (S. Marstrander, *Alterskap og prekestol fra Vardø gamle*

kirke, *Arbok for Vardøhus museum, Vardø 1959*, s. 111 ff).

Etter at jeg omtalte prekestolsvåpnet i *Morgenbladet*, Oslo, 18/9-1971, fikk jeg vite av antikvar *Bernt C. Lange*, Riksantikvariatet, Oslo, at John Cunninghams våpen finns utskåret for plassering i flere kirker i Finnmark fylke. Våpenskjold sto med helt individuelle og avvikende utførelser i Hasvik kirke — nå i Tromsø museum — og i Måsøy kirke — nå i Norsk Folkemuseum, Oslo. Dessuten var samme våpen skåret ut på en benkevang i Vardø gamle kirke, men det er ukjent hvor denne utgaven er nå. Vardøhus museum har meddelt meg at benkevangen kan ha strøket med ved brannen i Vardø kirke etter bombingene 1944. Heldigvis har Riksantikvariatet fotos av den. Det interessante faktum som nå først kan slås fast, er at alle disse utføringene heraldisk sett gjengir såogsi samme våpen. Unntaket er bare manglende stjerne på benkevangen fra Vardø.

Som vanlig for embetsmenn etterlot Cunningham seg dessuten mange signetavtrykk i de offisielle papirer (fig. 2). Lensrekningskapene for Vardøhus finns idag i Riksarkivet, Oslo, og både papirsegl

2. Avtrykk av det eneste signet Cunningham kjennes å ha brukt. En rekke segl finns i Vardøhus lensrekningskaper fra hans tid. Størrelsen er 1,9 cm høyt og 1,7 bredt (Foto: Riksarkivet, Oslo).

over voks og lakksegl viser John Cunninghams våpenskjold som på Vardø kirkes prekestol, innenfor omskriften «Capiten Ihon Conninchame 1605». Det er sjelden å se årstall i norsk-danske segl, så muligens er det satt for å vise at 1605 visstnok var første gang han ledet en større ekspedisjon. Den gikk til Grønland med flere skip, og på det ene var han samtidig skipssjef. Antakelig er signetet gravert i København, bl.a. fordi Cunningham iallfall to år før 1605 og muligens før det, var kommet i dansk-norsk tjeneste (H. D. Lind, Kong Kristian den Fjerde og hans Mænd paa Bremerholm, Kbh. 1889, s. 166).

Etter disse undersøkelser må det nå kunne anses fastslått at John Cunningham selv mente at våpnet i seglet og i kirkene i Finnmark, var hans rette våpen. Avviket mellom dette våpnet og oppslagsverkenes våpen kan derfor ikke bare skyldes de enkelte utførernes personlige påfunn. Konklusjonen må bli at oppslagsverkene gjengir feil våpen for John Cunningham.

Årsaker til avviket

I Nyt dansk Adelslexikon, s. III, hevdes det med bred penn at dette nye verket er en nødvendig revisjon av Lexicon over Adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmene, Kbh. 1782–1813, fordi det gamle leksikonet viste en «manglende historisk Kildekritik». Men i tilfellet Cunningham viser det seg tvertimot at det eldste verket er det påliteligste (fig. 4).

Under navnet *Kønning* gjengir det ærverdige gamle Lexicon denne blasoneringen: «i sølv Feldt et sort Gaffelkors, i hvis Aabning en sexoddet rød Stjerne, paa Hielmen en halv opspringende graa Ulv». Illustrasjonen viser et svevende kors og en ulv med to ører – et øre peker framover, nesten som et enhjørningshorn. Det gamle Lexicon oppgir tilogmed sin kilde: «Fr. Lisbet Bryskes Vaabenbog». Denne adelsdamen var Cunninghams samtidige og hun levde 1585–1674. Trolig har hun selv truffet ham og har i det minste lett kunnet kontakte ham. Deres

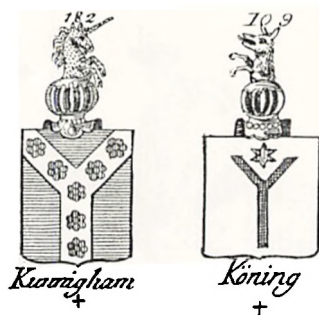

3. Lisbet Bryskes Cunningham-utgave. Skjoldform, hjelm og hjelmklede er sjabloner for alle fem våpen på denne side i hennes manuskript (Foto: Rigsarkivet, Kbh.).

sosiale stilling og miljø var ikke fjernt fra hverandre, bl. a. hadde hustruen Eline Hundermark sitt slektsgods Gjerdrup på Sjælland.

Det skulle derfor være all grunn til å ofre Lisbet Bryskes våpenbøker mer oppmerksomhet. I en av de mange etterlatte utgaver og fragmenter står det fargelagte våpnet *Kønning* (Genealogisk-Heraldisk Selskab, Generalia, fol. 42, Håndskriftsamlingen, Rigsarkivet, København). I dette antakelig nokså rækt utførte våpnet finns i hvitt (dvs. sølv) et (svevende) svart gaffelkors under en seksoddet rød stjerne og på hjelmen et oppstigende rødlig dyr – trolig en noe fortegnet enhjørning (fig. 3). Dyrets to uregelmessige ører kan muligens være et enhjørningshorn og et øre, fordi det fremre øret er kraftigere enn det bakre og det peker rett opp. I den skissemessige tegningen er hjelmen gul med blå isse og med rødt og svart hjelmklede, ifølge Rigsarkivet.

Det nye leksikonet førte sin «kildekritikk» for langt da det utelot dette

4. Noe primitive utføringar av Adam og John Cunninghams til våpenvarianter fra det gamle Lexicon over Adelige Familier.

våpenskjoldet. Hvor kan Thiset og Wittrup ha hentet sin utgave fra? Jo, også den er fra det gamle Lexicon, som under navnet Kunnigham gjengir det våpnet som senere også ses hos Storck og i Adelsaarbogen. Eieren av våpnet var et annet medlem av klanen og kom til Danmark på 1600-tallet: *Adam von Kunningham*, som skal ha vært baron av Cullullan og ha kommet fra Holstein til Danmark, ifølge det gamle Lexicon.

I Danmarks Adels Aarbog 1946 er det gjengitt en stamtavle for danske Cuninghamer og både Adam og John er med, uten at noen forbindelseslinjer kan trekkes. Aarbogen sier om Adam: «førte samme Vaaben som John Cuningham, dog paa Hjelmen en mod venstre vendt Guld Enhjørning». På den annen side blasonerer Aarbogen noe forvirrende Johns hjelmtegn slik: «en mod venstre vendt halv Guld enhjørning». Selvom det ikke sies uttrykkelig, er det nærliggende å slutte at Adams enhjørning derfor er en hel og ikke en halv, dvs. oppstigende. Men dette blir motsagt av det gamle Lexicons blasonering av Adams hjelmtegn: «en til venstre Side halv opspringende guul Eenhjørning» — det samme viser illustrasjonen på Tab. LV nr. 182 (fig. 4). Hva Adam virkelig har ført, har jeg ikke kunnet konstatere — segl og andre kilder er ikke oppspurt hittil. Verken Adelsaarbogen eller Lexiconet oppgir sine

kilder, mens som nevnt Thiset og Wittrup bare sier at hjelmtegnet er den oppstigende enhjørningen.

De nyere oppslagsverkene har blandet sammen de to våpnene for Cuninghamættlingene på dansk jord. Vårt århundres forskere har trukket den slutning at fordi de to så ut til å være av samme klan, måtte de ha hatt samme våpenskjold. Idag vet vi at slik må en ikke slutte uten videre. I en mengde slekter blir det ført differensieringer av samme våpen i de ulike grenene. Det gjelder både skandinaviske og utenlandske, både adelige og borgerlige slekter. Differensiering har antakelig alltid vært en fullt tillatt individualiseringsmetode og har krav på forskenes oppmerksomhet.

I Adelsaarbogen 1946 nevnes i stamtavlen for Cuningham, Johns to utenekteskapelige barn og Adams far og barnløse sønn. Dessuten opptrer en *Alexander Cuningham* uten flere opplysninger enn at han ble immatrikulert ved Kiels universitet 1667. Adelsaarbogen nevner ikke at det på norsk jord kjennes to andre på 1600-tallet med tilsynelatende tilknytning til klanen: *Thomas* som var kaptein ved Vardøhus len 1648 og *Albret* ved Statholderens gev. livregiment til fots, på omtrent samme tid (O. Ovenstad, Militærbiografier, Oslo 1919). Uten noe hell har jeg forsøkt å oppspore deres våpen, segl og mulige slektskap til John eller Adam Cuningham. I Adelsaarbogen nevnes, uten kommentar, under omtalen av John, at godset Gjerdrup etter hans død ble solgt av en *Lorenz Cuningham* — hvem han var og om hans slektskap til John, skal jeg redegjøre mere for nedenfor.

Motivet i Johns våpen

Det heraldisk viktigste i et våpen er innholdet, motivet, som er figurene og tincturene. De velges etter bestemte normer og er et konstant element. Hovedfigurene i klanen Cuninghams våpenskjold, gaffelkorset og enhjørningen, har John og Adam til felles. Disse går igjen i våpnet til hovedlinjen i Skottland, Cuningham

of Kilmaurs og det formelle overhodet jarlen av Glencairn (titelen føres ikke idag) (fig. 5). Men den dominerende skjoldfiguren, gaffelkorset, er ikke nøyaktig den samme hos alle tre: Adams kors er gjennomgående (dvs. berører skjoldkantene), mens de andre to gjerne gjengis svevende.

I Skandinavia er det nødvendig med betegnelsen «svevende gaffelkors» for figuren. I skandinavisk terminologi finns vistnok ikke to selvstendige uttrykk for svevende og gjennomgående gaffelkors. De to figurene blandes av den grunn ofte sammen (f. eks. Grandjean, Dansk Heraldik, Kbh. 1919, s. 88). På engelsk brukes idag «shakefork» (også skrevet «shakefork») om det svevende og «pall» om det gjennomgående. På andre språk has visstnok heller ikke mer enn ett uttrykk, og det svevende gaffelkorset gjengis normalt ikke i lærebøkene (f. eks. Stalins, Vocabulaire-Atlas Héraldique, Paris 1952, s. 18–19).

Men figurene blandes sammen også på britisk jord, fordi en opprinnelig trolig ikke skjelnet mellom figurene (Woodward's A Treatise on Heraldry, London 1892 og 1969, s. 150–151). Helt inn på 1500-tallet var det sammenblanding, f. eks. i segl fra den 4. jarl av Glencairn, Sir William Cunningham, skal det være «A pall. Undoubtedly meant for the shakefork» i 1531 (H. Laing, Supplemental Descriptive Catalogue of ancient Scottish Seals, Edinburgh 1866, s. 227). I den skotske Seton Armorial fra 1591 gjengis seks Cunningham-varianten, alle med et gjennomgående gaffelkors.

Gaffelkorset er en sjelden figur i våpen og den kan sies å ha en viss likhet med en hardhendt stilisering av en høygaffel. Likheten har skapt et våpensagn som nok er som de fleste slike sagn — det er lagd langt senere til forklaring av motivvalget. Sagnet sier at en stamfar, Friskin, skal ha hjulpet prins Malcolm under flukten fra Macheth ved å kaste høy over ham for å gjemme ham. Da så Malcolm ble konge, skal han ha belønnet sin hjelpesmann med «the Thanedom of Cunningham». Friskin tok derfor gaffelkorset og valgspråket «Over fork over» som

5. Den skotske klansjefen Cunningham of Kilmaurs jarl av Glencairns komplette våpenskjold: jarl-krone og to kaniner (conies) som talende skjoldholdere. Hjelmkleddet er rødt foret med hermelin. Tegning for HT av Don Pottinger, Unicorn Pursuivant of Arms, Edb.

slekten fører idag (R. Douglas, The Peerage of Scotland, Edb. 1761, s. 289, og J. Paterson, History of the Counties of Ayr and Wighton, Vol. III: Cunninghamame, Edb. 1866, s. 467, m. fl.)

Gaffelkorset er et enkelt og visuelt fangende motiv. Kanskje kan det være dannet av et skjoldbeslag som senere ble tingert og gjort til heraldisk figur. Tingeringen av Cunningham-våpnet, svart på sølv, følger strengt den velkjente heraldiske farge/metall-reglen, og gir et «metallisk inntrykk» som kan styrke en slik skjoldbeslag-teori. Ifølge oppslagsverker kjennes slekten fra midten av 1100-tallet, dvs. den tid da heraldikken oppsto (J. Balfour Paul, The Scots Peerage, Vol. IV, Edb. 1907, s. 222). Trolig er klanens våpen selvvalgt og valgt på et tidlig tidspunkt. Vi finner Cunningham Lord of Kilmaurs i Armorial de Celre fra siste del av 1200-tallet og eldste segl i trykte seglverker er fra 1300-tallet (H. Laing, Descriptive Catalogue of impressions from ancient Scottish Seals, Edb. 1850, s. 222). Slektsmedlemmer inntok tidlig høye sosiale posisjoner og det gjør det mulig at

de allerede fra 1100-tallet kan ha ført våpen.

Enhjørning er et kjent og ofte brukt dyr i skotsk heraldikk og vi finner den som skjoldholder i kongevåpnet fra siste del av 1400-tallet. I Cunningham-våpen opptrer en sittende enhjørning som hjelmtegn på 1300-tallet (Laing, *Descriptive Catalogue*, loc. cit.) Som det ses av fig. 5, er hjelmtegnet i klanen idag bare et enhjørninghode. Den oppstigende enhjørningen hos Adam og John kan være en bevisst valgt differensiering, men det er tvilsomt, bl. a. fordi hjelmtegnssifferensiering visstnok ikke er så vanlig i skotske klaner. Idag føres tinkturene sølvhode med horn og tenner av gull, i Skottland. Lisbet Bryskes tinging med et rødt hjelmtegn synes noe tvilsomt, men hennes tinging av skjoldet — i sølv et svart kors — stemmer helt med den normale i Skottland, og det gir tillit til hennes utføring.

For å få bekreftet Lisbet Bryskes hjelmtegnssfarge, var det ønskelig å skaffe fram flere tingerte våpen fra John Cunningham. Spørsmålet var hvor en skulle lete. Jeg så nærmere på fotoene av de norske kirkevåpene i tre, for å se om de kanskje likevel kunne ha vært fargelagt. Det eneste sannsynlige så ut til å være våpnet fra Hasvik kirke. Assistent *Margrethe Weve*, Tromsø museum, foretok en nærmere granskning av våpnet, som hun skriver i brev av 29/5-1972, «ved første øyeblikk later til å være nærmest trehvitt». På hjelmtegnet er det fargerester under det ene beinet til enhjørningen, og fargen ser ut til å være mørk brun (svart?). Alltså muligens rødt som har vært utsatt for tidens tann. Imidlertid har både skjoldbunn, hjelm og hjelmklede brunlige farger, slik at dette kan være en senere påmaling uten heraldisk betydning. Likevel kan hjelmtegnssfargen være ekte, fordi gaffelkorset ser ut til å være svart og assistent Weve skriver at «over hele våpenet finnes rester av hvitt, også under den rødbrune og mørkebrune fargen.» Det virker derfor sannsynlig at våpnet har hatt korrekte tinkturer som senere er feilaktig overmalt og «restaurert».

John Cunninghams våpen skiller seg fra klanssjefens bl. a. gjennom tillegget av den lille *stjernen* i gaffelåpningen. Stjernen har sin bestemte betydning. I Skottland som så mange andre steder, er og var det vanlig å differensiere våpnet med bifigurer. Egne skotske regler bestemmer hvordan differensieringen skal skje for de ulike slektsmedlemmer. Ved århundreskiftet 1500/1600 var det skotske differensieringssystemet ikke utviklet slik vi kjenner det idag. Den skotske våpenkonge, Lord Lyon King of Arms, var nylig, i 1592, blitt pålagt av det skotske parlament «the assigning af proper differences to cadets». Senere ble dette påbudet spesifisert og skjerpet i 1662 og 1672 med straff for yngre sønner og slektslinjer som ikke førte våpnet med differensiering. På denne måten ble de heraldiske reglene om differensiering gjort til rettslige lover.

I Skottland var stjernen svært populær som brisyre, mer populær enn alle andre, og «is evidently not regarded as peculiarly appropriated to the third son» slik som i England (Woodward's *A treatise* ... s. 445). Også i den tallrike Cunninghamklanens mange grener opptrer stjernen flere ganger. Men bare én gren fører her en rød stjerne i gaffelåpningen som differensiering: «Cunninghame of Bernes» (R. Gayre of Gayre and Nigg, *Heraldic Cadency*, Edb. 1961, s. 78,80 og fig. 201, med sitat fra D. Laing, *Fac Simile of an Ancient Heraldic Manuscript Emblazoned by Sir David Lyndsay of the Mount*, Lyon King of Arms 1542, Edb. 1878, s. 121). Her er vi antakelig på rett spor, for den røde stjernen kjenner vi fra Lisbet Bryskes og det gamle *Lexicon over Adelige Familier* i deres utføring av John Cunninghams våpen.

Kan vi stole på Lisbet Bryskes tinktur på stjernen? Det kan vi, hvis John tilhørte grenen «of Bernes», og i så fall vil vi få enda større grunn til å tro på hennes hjelmtegnstinktur. John Cunningham skal være «F. ca. 1575 i Skotland, muligvis paa Godset Barons» (*Dansk Biografisk Leksikon*, bd. V, Kbh. 1934, s. 468). På min henvendelse svarte Court of the Lord

Lyon, Edinburgh, at navnet «Barons» idag skrives *Barns* og ligger i The East Neuk of Fife — tidligere ble navnet bl. a. skrevet *Bernes, Barnes, Bernis* etc. Blant flere kilder oppga Lyon Court den ovennevnte *Seton Armorial* fra 1591, s. 91, (privat skotsk eie, p. t. National Library of Scotland, Edb.) hvor grenen of *Barns* har den røde stjernen, og et segl fra 10/8-1537 hvor *William Cunningham* of *West Barns* fører «a shakfork with a star in chief» (*The Stevenson Seals Collection*).

Neste oppgave må være å finne om John tilhørte denne klangrenen, hvis vi skal kunne fastslå at hans stjerne skal være rød og at han var berettiget til våpnet. På våpnet fra Hasvik kirke er det ingen fargerester på stjernen. Hvis John tilhørte grenen of *Barns*, er det ikke så trolig at han var grenens hovedmann, dvs. eldste sønns eldste sønn, siden han ble i Norge og ikke overtok godset i Skottland. Da står igjen spørsmålet om han ikke skulle ha en ytterligere differensiering i sitt våpen. En mulighet er at den røde oppstigende enhjørningen på hjelmen er en differensiering.

En annen differensiering som vi kanskje kan finne i Johns våpen, er en *bord* rundt skjoldet. *Border* som brisyer er idag den viktigste differensieringsmetode i Skottland. I Johns segl er skjoldkanten tegnet god og bred, men dog berører korset nedentil skjoldkanten både i seglet og i Måsøy-utgaven (fig. 8). Det er en mulig *bord* i Hasvik-utføringen, men den kan være et rent dekorativt element. Assistent *Weyle* fant at borden bærer spor av forgylling, mens skjoldbunnen ellers er hvit under rødbrunt. Gull *bord* rundt sølvfelt bryter markert med farge/metall-reglen og virker ikke videre troverdig som opprinnelig tinging. Om John *Cunningham* har ført en *bord* rundt skjoldet, er derfor fortsatt usikkert.

Johns plass i klanen

Den røde stjernen bringer inn de genealogiske spørsmålene: tilhørte John grenen *Cunningham* of *Barns* og eventuelt hvordan?

Klangrenen of *Barns* stammer fra en

ynge sønn av *Hugh de Cuninghame*, hvis farfar i 1264 skal ha fått *Kilmaurs*, og hvis agnatiske etterkommer i 4. ledd var den 1. jarl av *Glencairn* fra 1488. Hughs yngre sønn var *Sir Nigel Cuninghame, Knight*, som i 1376 ervervet *West Barns*. *Sir Nigels* sønn og sønnesønnen, *William* (første del av 1400-tallet), er kjente (*J. Balfour Paul*, op. cit., s. 226). Den sammenhengende stamrekken kjennes imidlertid først fra den tidligere nevnte *William Cunningham* of *West Barns* (første del av 1500-tallet), hvis sønn er *Alexander Cunningham* of *West Barns* and *Gallowside* som nevnes 1561 med hustruen *Christian Wood*. Ekteparet hadde en sønnesønns sønn, *Lawrence Cunningham* of *Barns*, som arvet «the old barony of *Barns*» fra sin far i 1618 og som døde i 1658 (*W. Wood, The East Neuk of Fife*, 2nd ed., Edb. 1887, s. 397 ff.) De skotske, trykte kildene oppgir ikke lensmannen *John C.* på *Vardøhus*.

Alexander og *Christian* er dem som passer best med tidsperioden til å være Johns foreldre — Johns utenekteskapelige datter het dessuten *Christine*. Den *Lorens C.* som *Adelsaarbogen* nevner som Johns arving til adelsgodset *Gjerdrup* i 1651, passer med klangrenens hovedmann, *Lawrence Cunningham* of *Barns*. Fordi *Gjerdrup* var adelig jordegods kunne det ikke arves av Johns to utenekteskapelige barn (*Fredrik 2.s* åpne brev av 19/6-1582). John hadde arvet del i *Gjerdrup* fra hustruen *Eline Hundermark* (d. 1632).

Etter Johns død ble det en arvetvist mellom hans svigersønn, rådmann og visesamtmann *Hans Jensen Ørbech* (1616–1686), og «nogle Skotter» (*Norske Rigs-Registranter, Christiania* 1887, bd. X, s. 490). Tvisten som gjaldt *Gjerdrup* kom opp på herredagen i Danmark til avgjøring og dom. I dommen av 23/4-1652 ble *Cunninghams* skotsk-danske søstersønn, *David Wellwood*, og skotten «*Laurendtz Kønningham*», hvis far var Johns brorsønn, tilkjent adelsgodset *Gjerdrup* (*Herredags-Dombog* 1651–53, fol. 72v–80v, *Rigsarkivet, Kbh.*) Dommen gir en bekræftelse på at *Lawrence Cunningham* var Johns arving og at John var sønn av

6. Det svenske Cuninghams-våpnet som er uten tegn på tilknytningen til grenen of Barns. I bordet skal det være seks kuler og på hjelmen en svaler over vann (!). (Fra Elgenstierna).

Alexander og Christian. Samtidig får vi en bekreftelse på at den slekts- og våpenkyndige adelsdamen Lisbet Bryske oppgir korrekte figurer og tinkturer i våpnet til John Cuningham.

Om John har vært eldste eller yngre sønn, kan ikke sies med full sikkerhet. Derfor kan det heller ikke avgjøres om han hadde plikt til å differensiere sitt våpen ytterligere med bord, hjelmtegn e.l. Men det er grunn til å tro at hans enhjørning var differensiert rød, fordi Lisbet Bryske sier det. (Hvorfor det gamle danske Lexicon oppgir en «grå ulv», er ikke godt å si.) Om han hadde noen plikt til differensiering er usikkert, etter tolking av parlamentsvedtaket fra 1592: muligens gjaldt dette bare påbud om differensiering fra klansjefen — dvs. at stjernen var tilstrekkelig. Det kan også være at John var i Danmark da parlamentsvedtaket ble fattet, og i norsk-dansk tjeneste kan neppe John ha hatt plikt til å la sitt våpen regulere av Lord Lyon, hvis vedtaket skal tolkes som påbud om differensiering også i yngre linjers yngre sønners våpen.

Klangrenen Cuninghams of Barns hadde en annen representant i Skandinavia

på 1600-tallet. Blant de mange skotter som innvandret til Sverige, finner vi *Thomas Cuningham* som i 1659 kom til Stockholm fra byen «Creall», dvs. Craill, like ved godset Barns. Han kan imidlertid ikke plasseres helt sikkert i stamrekken som forsåvidt er nokså ufullstendig publisert (Wood, op. cit.) Denne Thomas sørget for å få sitt våpen underlagt Lord Lyons regulering, kort etter parlamentsvedtaket av 1672. I hans registrering som ikke er tidfestet, men må være fra mellom årene 1672–80, heter det: «*Thomas Cuninghame Merchant and Residenter in Stockholme; lawful Sone to the deceased Alexander Cuninghame Bailzie of Carail, and descended of the antient family of Bernes in Scotland, Beares argent, a Sheaf forke Sable charged with six plates (or roundells argent). On ane helmet befitting his degree, with a mantle gules doubled argent ane Wreath of his colours is sett for his crest a Martlet Volant over water proper; The motto in ane Escroll, Prospere qui Sedulo.*» (The Public Register of All Arms and Bearings in Scotland, vol. I, s. 276).

Differensieringen er sterk og hjelmtegnet er totalt endret — svalen over vannet symboliserer kanskje utvandringen over havet? Den røde stjernen er forlatt.

Våpnet ble gjenstand for videreutvikling på svensk jord, da Thomas' ugifte sønn Thomas ble naturalisert adel i Sverige 1747 og introdusert på Ridarhuset med nr. 1898 (G. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, bd. II, Sth. 1926, s. 134). Ifølge hans adelsbrev er våpnet: i sølv et gjennomgående svart gaffelkors innenfor en blå bølgesnittsbord belagt med seks sølv kuler, på hjelmen en flygende sølv svaler over «et rinnande watten», hjelmkledet sølv, blått og svart, devisen *Prospere qui sedulo* (Adelsbrev, vol. 23, Riksarkivet, Stockholm). Derfor er det feil når dette våpnet gjengis med granater og i et antall av fem (Elgenstierna, loc. cit.) (fig. 6).

Den danske Adam Cuninghams plass i klanen har jeg ikke kunnet bringe på det rene. I det gamle danske Lexicon og i Adelsaarbogen kalles han «Baron af

Cullullan». En gren Cunningham of Collellan kjennes av Lyon Court, men ikke dens eventuelle våpenvariant. Lyon Court mener det er usannsynlig at våpnet med de endrete tinkturer og rosene på gaffelkorset, er lagd i Skottland. Tinkturendringer som differensiering kalles «a bad system» (Innes of Learney, Scots Heraldry, Edb. 1956, s. 102). I alle skotske Cunningham-varianter opprettholdes sølv bunn. Våpnet kan være lagd på tysk jord, siden Adam kom fra Holstein. Muligens er det lagd i Skandinavia etter mønster av Thomas C. d.e.s. skotske våpen med figurer lagd på gaffelkorset (foreslått i brev 20/6-1972 av David Reid of Robertland, Carrick Pursuivant of Arms, Glasgow).

Fornavnet Adam kjennes i grenen of Collellan på 1500- og 1600-tallene, uten at den danske Adam kan plasseres (J. Paterson, History of the Counties of Ayr and Wighton, Vol. I., Edb. 1863, s. 436–440). Tilknytningen mellom denne klangrenen og hovedgrenen of Kilmaurs, er ikke påvist i de trykte kilder, såvidt jeg har kunnet finne. Tilknytningen til linjen of Barns er derfor heller ikke kjent.

Utføringene av våpnet

Sondringen mellom våpnets innhold, motivet, og dets enkelte utføring, er viktig. Mens motivet prinsipielt er konstant, er utføringene variable, dvs. vi kan ha ett og samme våpen selvom det er utført på flere måter, slik som John Cunninghams våpen på 1600-tallet. Selv om utføringene varierer, så varierer de ikke helt fritt: også utføringene er underlagt normer. Hver stilart har f.eks. sine normer; for de heraldiske utføringsnormene har en felles egenskap med så mange normer: de veksler i en viss grad med tid og sted. Alle figurer og tinkturer som er trukket inn i heraldikken, har dermed fått en endret skikkelse fra den de har ute i naturen, og som heraldiske begrep har de fått en mening ulik den de har til vanlig. Løve og ørn, rose og lilje er nærliggende eksempler, men også gaffel-

7. Utføring fra Hasvik kirke med skadd hjelmtegn. Treverket ser slitt ut og inneholder endel fargerester (Foto: Riksantikvariatet, Oslo).

korset og enhjørningen er særskilte heraldiske skapninger. Alle gjengis på sin egen måte i våpenskjold, og de har derfor sin særskilte betydning i en heraldisk beskrivelse, blasoneringen. Hvis en ikke er oppmerksom på disse forhold, kan en lett mistolke de utføringene av John Cunninghams våpen som er bevart fra 1600-tallet.

Det eksisterer ikke noen utføring av våpnet i en blasonering som skriver seg fra John Cunningham selv, såvidt jeg har kunnet konstatere. En blasonering kan være utført av hans samtidige, Lisbet Bryske, men jeg har heller ikke funnet noen slik. Kanskje finnes den i en av hennes ca. 60 etterlatte våpen- og slekteløker, manuskripter, avskrifter og fragmenter ((dansk) Personallhist. Tidss., 9. r., 4. bd., Kbh. 1931, s. 1–56, især s. 44 ff.) Blasoneringen i det gamle danske Lexicon er gjengitt foran.

8. Våpen på benkevang i Måsøy kirke. Uheldig at skjoldets oppflikinger er så store at de kan forveksles med heraldiske figurer (Foto: Folkemuseet, Bygdøy, Oslo).

Følgende *avbildninger* av våpnet har John Cunningham etterlatt seg: hans segl (alle fra ett signet) (fig. 2), prekestolsvåpnet fra Vardø kirke (fig. 1), utskjæringene i tre fra prekestolen i Hasvik kirke (fig. 7) og benkevangen i Måsøy kirke (fig. 8). I tillegg kommer den nevnte benkevangen fra Vardø kirke, i et foto hos Riksantikvaren fra 1923: våpnet er det samme som på prekestolen, med unntak av manglende stjerne. Dessuten skal John C. ha forært Vardø kirke en stor kalk og patén (dvs. den tilhørende tallerken), begge av sølv og utstyrt med hans og hans hustrus våpen, ifølge biskop Nannestad som foretok en *visitas* der 1750 (S. Marstrander, loc. cit.) Hvor sølv-gjenstandene har tatt veien og eventuelt er idag, er ukjent, og det samme er deres utseende.

John Cunningham ble begravd i Eggeslevmagle kirke nær adelsgodset Gjerdrup, Flakkebjerg, Sjælland. Det er opplyst at det fra hans kiste skal være tatt av og bevart noen beslag, etter en »restaurering»

i 1907 (Trap, Danmark, 5. utg. bd. III-3, Kbh. 1954, s. 862). Hvis noen av beslagene hadde vist hans våpen, kunne de kanskje ha bragt avklaring f. eks. i spørsmålet om han førte en bord rundt skjoldet. Men dessverre. Statens heraldiske konsulent, *Paul Warming*, lot foreta en undersøkelse av alle de dokumenter og innberetninger som finns om kirken i Nationalmuseet, Kbh., men av dokumenter og fotos framgår at det ikke finns noen kistebeslag med Cunningham-våpnet.

Det svevende gaffelkorset kjennes såogsi bare i Cunningham-klanens våpen og de som er avledet av disse (Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry*, London 1969, s. 99). Derfor er det ikke så merkelig at utføringene av korset i de norske utgavene fra 1600-tallet, er noe usikre. I Storbritannia utføres dette korset dessuten i to hovedformer: som en Y med spisse ender på korsarmene, eller mer direkte som en Y med rett avkuttete ender. Idag er Y med spisse ender den vanligste formen i Skottland (Innes of Learney, op. cit., s. 58, J. Balfour Paul, op. cit., s. 222, Gayre of Gayre and Nigg, loc. cit.). Opprinnelig ble korset gjengitt uten spisse ender (Woodward, op. cit., s. 151) og slik finner vi det f. eks. i *Armorial de Gelre*. De rett avskårne korsarmene i John Cunninghams etterlatte *avbildninger*, hos Lisbet Bryske og i det gamle *Lexicon*, er derfor en fullt tillatt utføringsmåte.

På benkevangen fra Måsøy kirke (fig 8) er de to øvre korsarmenes ender blitt gjort avrundet. Armene vider seg ut mot endene, unntatt den nedre som smalner inn. Her har kunstneren tatt seg friheter på grensen av det tillatte, men figuren vil for de fleste tilskuere være temmelig utvilsom, og det er nok tilstrekkelig til at grensen ikke er overskredet. I denne utgaven berører nedre korsarm skjoldkanten og det kan ha sammenheng med periodens redsel for svevende figurer — en redsel med utslag som at dyr gjerne gjengis stående på jord (fig. 9). En liknende berøring ser vi som nevnt også i seglet.

I alle utgavene unntatt i Hasvik-utgaven, har den lille stjernen fem odder. Våpnet i Hasvik og i Lisbet Bryskes tegning viser stjernen med seks odder, det samme ses derfor i det gamle Lexicon også. Antall odder pleier ikke å være av betydning i stjerner som inngår i norske våpen, og antallet veksler ofte i forskjellige avbildninger av samme våpen. I britisk heraldikk er det derimot en fast regel at en stjerne skal ha fem odder, når den brukes som differensieringsmiddel under betegnelsen «mullet» (Innes of Learney, op. cit., pl. XX, Woodward, op. cit., s. 308).

Disse forhold kan ha vært kjent i Vardø under Cunninghams lensmanns-tid. Den stjernen som mangler i hans våpen på benkevangens front, står nemlig på lesebrettet under et IHS-monogram. En slik overlegen behandling av den femoddete stjernen, kan tyde på kjennskap til at den bare er et «cadency mark» og ikke en opprinnelig del av våpnet. (Fotos hos Riksantikvariatet, Oslo.)

Stjernen gjengis nedvendt, dvs. den femte odden peker nedover, både på benkevangen fra Vardø, i seglet og på prekestolen fra Måsøy. Antakelig er dette en tilfeldighet som skyldes den nedstikkende hjelmkragen eller/og er en slags harmonisering til gaffelkorsets øvre vinkel. I skotske utgaver er den ikke nedvendt (Seton Armorial, Gayre of Gayre and Nigg, loc. cit.)

Hjelmtegnet på prekestolen fra Vardø virket ved første øyeblikk forvirrende, fordi dyret mangler et horn i pannen og dermed mest ligner en hest. I det normbundne utseende til fabeldyret enhjørningen, er det bestemt at den skal ha horn. Enhjørningen skal se ut som en hest, men skiller seg fra den ved horn, bukkeskjegg og partåete hover (Woodward, op. cit., s. 296, Fox-Davies, op. cit., s. 166, Enhörning, Kulturhist. Icksikon for nord. middelalder, bd. III, Oslo 1958). På 1600- og 1700-tallene i Norge er bare hornet et nødvendig vilkår for at det foreligger en enhjørning, men de andre skilnadene fra en hest forekommer også

(Krag, Norsk heraldisk mønstring, Drøbak 1942 - Kristiansand S. 1955).

Fordi hjelmtegnet på Vardø-prekestolen ser ut som en hest med bukkeskjegg på fotoet, ble mistanken vakt om at det opprinnelig kan ha stått et horn i pannen på dyret. Bibliotekar Nissen undersøkte derfor på min oppfordring prekestolen på nytt og han fant at dyret hadde et inerke i pannen. Dessuten fant han at våpnet er skåret ut separat og senere festet på prekestolen med trenagler. Antakelig har det derfor vært et horn i pannen, men senere er det brukt av og mistet. I tillegg fant Nissen at dyret er partået, noe som ikke ses tydelig på fotoet — følgelig er det en enhjørning og ikke en hest. Både i seglet og på benkevangene fra Vardø og Måsøy er det gjengitt en korrekt enhjørning med et horn i pannen. Utgaven fra Hasvik har skadd hodeparti, men på foto kan det se ut som hovene er partået.

I Cunninghams segl er enhjørningen omvendt, dvs. mot heraldisk venstre. Det samme er den på benkevangen fra Vardø, mens alle de tre andre avbildningene har enhjørningen vendt den påbudte vei, dvs. mot høyre. Også i Lisbet Bryskes våpenbok og i det gamle Lexicon er enhjørningen vendt normal vei. Derimot i Adam Cunninghams våpen er enhjørningen som i John segl (fig. 4). Hva det omvendte hjelmtegnet skyldes, er ukjent, og jeg tror det bare skyldes en utilsiktet tilfeldighet fra utførerenes side.

Hjelmens utseende varierer svært i alle utgavene: enface, skråvendt, med og uten høyler samt med vekslende antall høyler. På denne tid forelå ennå ikke de kgl. forordningene om hjelmers utseende, og noen faste regler ser ikke ut til å være praktisert for visirets utseende. Hjelmene er imidlertid stilisert og ikke direkte naturalistiske, dessuten har de vanlig heraldisk utstyr med halssmykke og hjelmkrage. En utvilsom vulst gjengis bare på Måsøy-utgaven, men vulster er heller ikke så vanlige i denne periodens norske våpen.

Skjoldformen avviker sterkt mellom seglet og de tre andre utgavene. Seglet

har den strenge «spanske skjoldform», mens de andre har renessansens innhakk. fliker, opprullede skjoldhjørner og markerte skjoldkanter. Alle utgavene har til felles et rikt oppfliket hjelmklede, som går ut fra hele hjelmen og ikke bare fra issen slik det påbys i dagens våpenutføring.

Tinkturene på hjelmklede er idag normalt de to viktigste i skjoldet, dvs. hos John Cunningham svart og sølv. Men på 1600-tallet var det vanlig å ha flere tinkturer på hjelmklede og tildels opptrådte andre enn skjoldets viktigste farge og metall. Når Lisbet Bryske oppgir rødt og svart hjelmklede er det derfor ikke usannsynlig – som vi har sett, er hun jo ellers til å stole på. I våpnet fra Hasvik kirke fant assistent Margrethe Wevle «på de mest fremspringende deler i relieffet spor av rølblun farge, på de laveste steder er rester av mørk brun (sort?), mens de partier av ornamentene som er nærmest skjoldet og enhjørningen har spor av forgylling.» Over hele våpnet er det imidlertid rester av hvitt (se fig. 5 og 7 og den skotske blasonering s. 256).

Våpnet på prekestolen fra Vardø er et renessansearbeid av høy kvalitet og prekestolen har innlagte tresorter i intarsia. Det er antatt at den er skåret ut i Bergen av innvandrete tyske eller danske kunsthåndverkere (Marstrander, loc. cit.). Prekestolen bærer årstallet 1621 og har våpnet til Eline Hundermark plassert i feltet til venstre for ektemannens våpen, uten at dette er i heraldisk kurtoasi. Over John Cunninghams våpen står de visen MIT HAAB TIL GUD ALLENE som også står på benkevangen fra Vardø fra år 1624. Våpnet fra Hasvik kirke er fra året 1626.

Et særspørsmål

Selvom jeg ovenfor har behandlet enhjørningen som en del av Cunningham-våpnets motiv, vil jeg ikke dermed ha sagt at et hjelmtegn prinsipielt er et nødvendig ledd i enhver utføring av et våpen som har et hjelmtegn. Normalt kan en godt si at en har ett og samme våpen også når bare

skjoldet gjengis alene. Hjelmtegnet er ikke nødvendig å ta med i en utføring, hvis det ikke er avgjørende for våpnets identitet; slik som når to våpen har samme skjold, men ulike hjelmtegn. Hvis derfor John Cunninghams enhjørning skal være rødtingert og oppstigende og dette er en særskilt differensiering til skilnad fra resten av klargrenen of Barns, må enhjørningen være med i enhver utføring som skal vise hans våpen.

Heraldiske etterkommere?

Navnet Cunningham fikk kort levetid i Norge og døde ut med Johns datter, Christine. Men gjennom henne etterlot Cunningham seg stor etterslekt i Norge og muligens noen heraldiske minner. Christine var som nevnt gift med Hans Jensen Ørbech og de har descendens bl.a. i slektene Ørbech, Heiberg og Nagell.

En av Christine og Hans' sønner var søknepresten *Jens Ørbech* (d. ca. 1715) som var gift med Margrethe Pedersdatter (Hanning) (d. 1714). Etter dem finns et vakkert sølvkrus på Kunstindustrimuseet i Oslo, og på lokket er gravert inn et alliansevåpen: Ørbechs våpen i elegant kurtoasi mot hustruens (fig. 9). I Ørbechs skjold står en enhjørning (på jord) og på hjelmen en oppstigende enhjørning som hos morfaren, John Cunningham. Det samme våpen førte hans bror, presten Otto Ørbech (d. 1705) (H. Krag, op. cit. s. 106), og det går igjen som slektsvåpen hos Ørbech både på 1700- og 1800-tallet (Riksarkivets seglsamlinger, Oslo). I seglene mangler skravering som kunne opplyst om tinkturene.

Muligens er dette enhjørningsvåpnet avledet av Cunninghams hjelmtegn. Imidlertid har jeg ikke oppsporet om Hans Jensen Ørbechs danske forfedre førte enhjørning. På 1600-tallet var det ikke uvanlig at våpenfigurer på liknende måter ble tatt fra morslekens våpen (f. eks. min artikkel, Familien Kiellands våpenføring, HT nr. 12/1965, s. 91).

Enhjørningen kan ha vandret videre gjennom kvinneledd over i slekten Nagell. Slektene Ørbech og Nagell ble giftet inn

i hverandre gjentatte ganger på 1600- og 1700-tallene. Presten *Dominicus Nagell* (d. 1749) førte i sitt segl et våpen med kløvd skjold, 1° en opprett enhjørning, 2° fra en sky en arm med tre nagler, på hjelmen en oppstigende enhjørning (ill. i Hans Krag op. cit., s. 108). Dominicus' mor var Karen Hauritz, en datterdatter av Hans og Christine, og datter av Jens Hauritz som førte et annet våpen (H. W. Paus, Norges generalvegmestere, Oslo 1966, s. 48). Dominicus Nagells farfar, Dominicus d. e. (d. 1702), var gift 2. gang med Hans og Christines datter Maren Ørbech.

En sønn av Dominicus Nagell d. e. er Christopher Nagell (d. 1739) som ble gift med Christine Ørbech – en annen datterdatter av Hans og Christine – hun og søsknene tok morens slektsnavn. Chri-

stopher førte i sitt segl et våpen som i skjoldet har en gående enhjørning mot heraldisk venstre og på hjelmen tre nagler.

Direktør *A. B. Nagel-Alne*, Asker, som har gitt disse opplysningene, påpeker dessuten at ingen i slekten Nagel/Nagell verken før eller senere har ført noen enhjørning i sitt våpen. Av den grunn virker det sansynlig at Christopher og Dominicus d. y. har villet markere tilknytningen ihvertfall til slekten Ørbech, men trolig også til den rike og mektige ættestefaren John Cunningham, som det nok har levd minner og sagn om i etter-slekten. Cunningham-våpnet har vært å se i opptil tre Finnmark-kirker, som det godt kan være at medlemmer av embets- og handelslektene Ørbech og Nagell har vært innom.

9. Alliansevåpen Ørbech-Hanning på lokket til sølvkrus, Kunstindustrimuseet, Oslo (Foto: Teigens Fotoatelier).

Sköldformens utveckling på danskt område 1140–1500

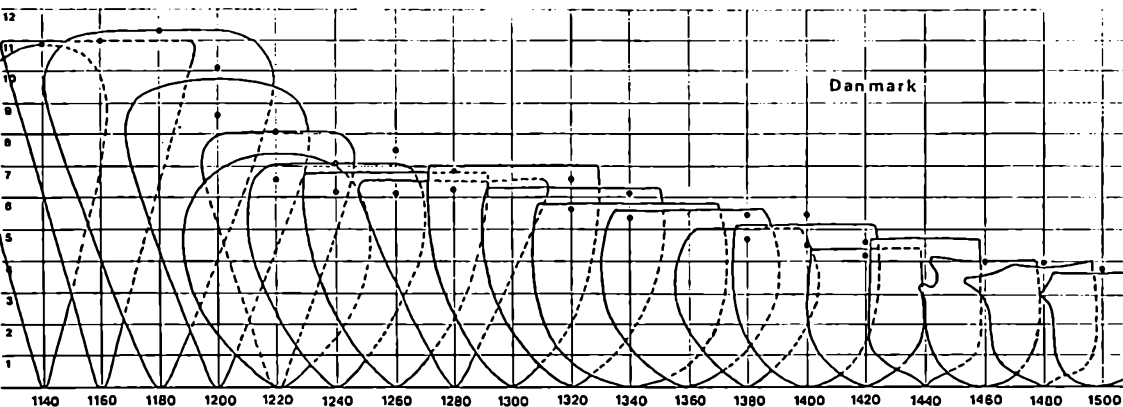
Av Jan Raneke

DENNA SKÖLDTYPOLOGI har utarbetas vid avdelningen för medeltidsarkeologi vid Lunds universitet för att tjäna som hjälp vid datering. Underlaget har utgjorts av ett större antal någorlunda exakt daterbara sköldar på gravstenar och sådana, som avbildats på kalkmålningar i kyrkor och kloster. Uppmätning har skett i de fall, där man kan förmoda att avbildningen utförts i naturlig storlek. Proportions- och storleksberäkningar har också kunnat göras genom ingående studium av samtida avbildningar, som visar stridsscener och vapenförande män.

Sköldens storlek synes även ha samband med bärares kroppslängd och därför har storleksberäkningarna gjorts i måttenheter baserade på den klassiska åttondelsindelningen av människokroppen, här ytterligare halvedad till 16 måttenheter. Vid en kroppslängd av t.ex. 176 cm skulle en måttsenhet bli 11 cm. Den kronologiska indelningen har gjorts i 20-årsintervaller,

varvid en mediansköld (den mest frekventerade) avbildats med ett spridningsmått i höjd, som begränsas av punkterna på medianlinjen. Sköldstorlek och form kan i ytterlighetsfall varierade ganska starkt sköldformer kan behålla sin livskraft uninom en och samma period och vissa äldre der längre eller kortare tid och kan därvid ge ett större spridningsmått under vissa perioder. Variationerna är som synes störst under 1100- och 1200-talen, medan 1300- och 1400-talen företer små variationer. En markerad minskning av sköldens storlek inträder kort efter år 1300, vilket beror på den allt tyngre dustningen.

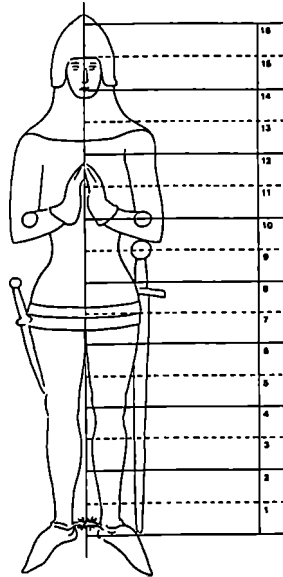
Med 1400-talet kommer den asymmetriska skölden, som har tartschen som förebild med dess insvängning för lanser i dexter sköldsida, mer eller mindre accentuerad. Samtidigt följer ytterligare en markant minskning av sköldstorleken, som direkt följd av den allt tyngre rustningen. Skölden miste sin funktion som skyddsvapen och blev enbart ett parér-

vapen. Den asymmetriska skölden med sin markerade framsida har för heraldikern den stora fördelen, att den avslöjar om ett courtoisieförhållande föreligger, som ej annars skulle ha framgått. Detta är exempelvis viktigt för bestämmande av tinkturernas fördelning, kluvna vapens sammansättning etc. Sköldformen hade hitintills bestämts av anfalls- och försvarsmedlens utveckling. Denna utveckling medförde att skölden på slagfältet

mer och mer kom ut bruk mot slutet av 1400-talet. Men skölden som bärare av sköldemärket levde kvar, men den allmänna konst- och stilutvecklingen kom i stället att bestämma dess form.

Hallvard Trætteberg har i senaste bandet av Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid en utförlig redogörelse om sköldformer med internationella paralleller.

Erik af Pommerns danske ridderorden og dens forhold til Elefantordenen

Af Hans Neerbek

DET VAR i tidligere tid en udbredt mening blandt historikere, at den orden, Christian I stiftede i 1450'erne, fra første færd anvendte *elefanten* som symbol.

Denne opfattelse kan endnu mødes f. eks. i Politikens Danmarkshistorie, bind 5 og i Ernst Verwohlts artikel: Kongelige danske herolde (i forrige nr. af HT).

Nyere forskning har dog klargjort, at der ikke foreligger troværdige vidnesbyrd herom, og dr. I. O. Ahrnung har i »De hellige tre kongers kapel« (1965) foreløbig fået det sidste ord i sagen, når han beklagende skriver »... spørgsmålet, om elefantkæden kan føres tilbage til broderskabets ældste tid, må vi lade ubesvaret«.

Det skal være denne artikels formål at påvise, *hvilke* symboler ordenen må have anvendt før 1450'erne og iøvrigt at imødegå en anden opfattelse, nemlig den, at ordenens forbilleder alene må søges i udlandet, således som man bl. a. kan læse det i de skiftende udgaver af »De Kongelige danske ridderordener og medailler«.

Den flanderske adelsmand Gilbert de Lannoy har i sin rejsebog under 1413 fortalt: »... i Vordingborg by traf jeg kongen af Danmark, ledsaget af fire her-tuger, ... sammen med to ærkebiskopper og tre biskopper. Og på en dag i pinsen lod han mig sidde ved sit bord, overrakte mig sin orden og gav mig dernæst ved afskeden et silkeklæde, men så høfligt jeg kunne, sagde jeg nej tak til hans orden, fordi han var fjende med Prøjsens herskere, i hvis hær jeg var.«

Den 25. februar 1421 skriver ordensmesteren for Livland i et brev til den tyske ordens højmester, at han frygter for krig med sine naboer, men særlig med Danmark, fordi »riddere og knægte af de mægtigste og højeste slægter i Livland,

såvel af vores orden som den jævne mand i Livland bærer kongen af Danmarks selskab« (d.v.s. ordensmærke).

Venetianske historikere fortæller, at kong Erik på sin vej til det hellige land i 1425 optog et par italienske adelsmænd i sin orden. En af dem blev senere hans lensmand i Danmark.

Det ovenanførte er de eneste direkte vidnesbyrd om Erik af Pommerns ordensvæsen, og selv om vi her får fingerpeg med hensyn til ordenens formål og klientel, antydes der jo ikke noget om f. eks. symbol og mærke. Det er dog måske muligt ad anden vej at udfinde dette:

I det rum på det gamle Krogen slot, som 1558 kaldes »Kgl. Majestæts hus«, findes omkring et rundvindue en skjoldfrise, som er tidsfæstet til årene 1421–29. (Se gengivelsen i HT nr. 1, p. 35). Af de 19 skjolde, som her er afdækkede, er de 4 ubestemmelige. Midterskjoldet er det såkaldte »Kristi våben«, der som hjelmtegn har »Christi velsignende højre hånd, der, omgivet af en korsglorie, rejser sig fra selve tornekronen, hvorfra naglerne ... stritter ud.«

Dette skjold flankeres af Erik af Pommerns og dronning Philippas våben, og blandt de resterende skjolde er 2 ærkebispers og Roskildebispens, 2 tyske fyrsters og danske og svenske stormænds våben.

Som man ser: et selskab, hvis sammensætning i meget svarer til den forsamling, Gilbert de Lannoy mødte i Vordingborg 1413, og sandsynligheden for, at vi her møder et udsnit af ordenens medlemmer i 1420'erne synes stor. Dette ville da også give en rimelig forklaring på rummets anvendelse som en slags mødested for ordenen, og i så fald er midterskjoldet, — »Kristi våben« — det centrale

symbol, som Erik af Pommerns orden har anvendt.

Men hvorfor og hvordan er kong Eriks orden forsvundet så hurtigt og så sporløst? For at finde frem til svaret herpå, må vi et øjeblik gå lidt ad en omvej:

I 1430 og de nærmest følgende år indstiftede Erik af Pommern en særlig gudstjenesteordning i Vadstena, Kalmar, Roskilde, Lund og Nidaros. I de bevarede fundatser siges, at kongen »ville stifte, fundere, ophøje og gøre et collegium . . . hvis medlemmer skal kaldes kongernes klerke, kanniker og kapellaner,« og dette sker »Gud til lov, Os, vor kære husfrue Philippa og vore forfædre og forældre, konger og dronninger til lise og ro.« Imellem en række bestemmelser om tjenestens art og aflønning o. a. siges det, at disse klerke »skal på deres røkkelin bære et rødt kors udi et gult felt, som er rigens banner.«

Hele denne vældige og meget bekostelige indretning har mystificeret senere historikere, men den almindelige opfattelse har dog været, at oprettelsen alene skete til minde om dronning Philippa. Som det ses af de citerede passager, er dette imidlertid ikke umiddelbart indlysende; dronningens navn synes kun at være *et* i en større sammenhæng. Måske har Erik snarere haft i tankerne hermed at give sin orden den gejstlige baggrund, som var almindelig i andre ordener på den tid. I så fald kunne det omtalte døde kors i gult felt opfattes som en del af ordenens mærke. (Når svenske historikere mener, det er Dannebrog, mens danske mener, det er det svenske flag, er forklaringerne sikkert ikke mere sandsynlige end en hypotese om, at det skulle have været et unionsflag. I ydre lighed kommer mærket så trods alt nærmest ordenstegnet for den af Eriks fætter, kejser Sigismund, stiftede »Drageorden«, hvori forekommer en hvid dug med rødt kors).

Hvorom alting er: hele den omtalte gudstjenesteordning faldt ved Kong Eriks tilbagetræden få år efter fuldstændig frahånden. Her vil vi alene betragte forholdene i Roskilde:

I 1451 erklærer kong Christian I i et

brev, at den tjeneste, kong Erik havde indstiftet i Roskilde domkirke, »har vor forfader kong Christoffer for mange ubekvemmelige sagers skyld ej skønnet at være fuldkomkelig gudelig; thi bad han fornævnte kapitel, at de skulle der holde en daglig messe for ham, indtil han blev anderledes sindet, og han blev så død, at der ingen fuld ende demom gjordes.«

Der indstiftes derfor nu i stedet for en gudstjeneste for den hellige trefoldighed, jomfru Maria, sankt Lucius og sankte Maria Magdalene, og denne gudstjeneste skal ved den nuværende konges og dronningens bortgang erstattes med: »en gudstjeneste for vor nådige herres, kong Christierns og dronning Dorotheas, deres arvinger, forfarne og efterkommende konger og dronninger i Danmark deres sjæles saligheds skyld.«

Således konverterede kong Christian og hans dronning — Kristoffers enke — på kort tid Erik af Pommerns psalterlæsning til egen fordel, og i slutningen af april 1459 gik kongeparret et skridt videre, idet man erklærede at ville bygge et helt nyt kapel ved Roskilde domkirke »til ære for den hellige trefoldighed, jomfru Maria, sankte Anna og de hellige tre konger i særdeleshed med alle Guds helgener til lov og ære.«

I den samme periode, — altså i årene 1451—59 — må kong Christian og dronning Dorothea have indstiftet deres egen orden, som dog ikke nævnes i forbindelse med kapellets oprettelse 1459.

Men i 1462 fremgår det af den pavelige kopibog under 8/6, at kong Christian til brug for sit broderskab har ladet bygge et kapel tæt op til Roskilde domkirke »til ære for den hellige treenighed, vor herre Jesu Kristi lidelse og jomfru Maria«, og at hans selskab også bærer navn efter »den hellige treenighed, vor herre JESU KRISTI LIDELSE og jomfru Maria«! Hvad er der da sket i mellemtiden, der har bevirket denne forandring i betegnelserne?

Ganske simpelt det, at Erik af Pommern er død i Rügenwalde (nu Darlowo) i foråret 1459! Dermed er det blevet muligt at indlemme hans ordensymbol i

1. Conrad Grünbergs våbenbog dateres til år 1488. Den her gengivne side viser (bl. a.) den danske konges våben omgivet af en kæde af elefanter afvekslende med blomster (rosen?). Under kæden ses en medaljon med de tre nagler. Mellem naglerne er der en inskription på latin: *ERAT ISTE FILIUS DEI VERE*. Det er et citat fra Mattæus 27 54, høvedsmandens ord da Jesus er død: »Sandelig, han var Guds Søn».

Christian I's orden, således at denne nu viser sig at anvende hele tre symboler, nemlig:

- 1) (det vel nok oprindelige) *treenigheden* (hvis udseende vi ikke kender).
- 2) *Mariabilledet* (formentlig overtaget fra dronning Dorotheas farbroders orden »Unser Lieben Frauen Brüderschaft oder Gesellschaft» almindelig kaldet »Svaneordenen», hvor der ved kæden var fæstet et billede af jomfru Maria i solgislén).
- 3) »*Kristi våben*» — kors med nagler

m. m. (indlemmet fra den afdøde kong Eriks orden).

I forbindelse med kong Christians bekendte pilgrimsrejse til Rom 1474 nævnes da også kun »et halsbånd og en orden» (collare et ordine) og Paludan-Müller har sikkert fuldstændig ret, når han i sin artikel herom i Historisk Tidsskrift siger: »Der kan vel ikke være ment andet end den gyldne Kjede, Kong Christiern kaldte »sit Selskab». Han mener det samme må være tilfældet, hvad angår de udtryk, den italienske forfatter

Chirardazzi (f. 1524) anvender, når han i anledning af kongens besøg i Bologna skriver: »(han) bar på brystet et sådant tegn som de, der går pilgrimsgang til St. Jacob i Galizien.»

Først med denne baggrundsviden forstås vi følgende lille hændelse: Da Christian I var på tilbagevejen fra Rom, holdt en vis Philippus Noulonius en tale til ham i Mantua, hvori han bl. a. sagde: »Andre konger, herrer, fyrster, de førte hid på deres skjolde ørne og falske orme og bjørne, men du, som er Jesu Kristi ridder og tjener, du førte hid i dine våben Jesu Kristi kors og tre stumpe nagler, som han var slagen gennem hænder og fødder med«. (Historikeren Werlauff skriver (1849) at hermed forstås det oldenborgske kors og det hollandske nældeblad (1)).

Det er jo umiddelbart indlysende, at Christian I ved denne lejlighed endnu *ikke* kan have anvendt elefanttegnet, da hr. Philippus' tale i så tilfælde ville have været en direkte fornærmelse mod kongen, og når vi efterser det første sted, hvor ordenstegnet — eller rettere — tegnene — forekommer, nemlig i Conrad Grünenbergs våbenbog, konstaterer vi da også, at under den nu tilkomne elefantkæde ses en medaljon med de tre nagler (fig. 1). På kong Hanses gravsten i Odense fra o. 1520 har vi omtrent det samme. I elefantkæden hænger en Mariamedaljon, og under denne igen »en i egen kæde hængende medaljon«, i hvilken Münter 1822 »tror at gjenkjende Korsets tre Nagler«.

Til yderligere bekræftelse kan ansføres Ove Billes brev til Johan Friis (efter 1536) hvor han beskriver ordenen på kong Hanses tid som »et selskab, som var gjort udi lignelse efter et elefantdyr og et spegel under udi samme selskab udi lignelse med en blodig torneckrone og tre blodige nagler.«

Også Mennenius taler i 1613 om en guldkjæde med elefanter »fra Guds moders billede nedhænger, omgivet af solstråler, under hvilken atter hænger en guldkreds med tre nagler og et skriftligt emblema«, og endelig beskriver Bernhard Giustiniano den 1672 som et hals-

2. Udsnit fra et ældre kobberstik visende kong Hanses gravsten i Odense. Det er i den nederste medaljon, at Münter mente at gjenkende de tre nagler.

bånd dannet af 2 patriarkalkors, »hvori mellem var ophængt en elefant, hvorfra der hang et billede af jomfru Maria, ved hvis fødder der sås de tre nagler«.

I dette som i andre af livets forhold blev Erik af Pommern altså den tabende Hamletskikkelse i Danmarkshistorien. Som hans kære Krogens teglstensmure indkapsledes i en af hans senere efterfølgeres sandstensslot, således opslugtes hans orden ganske og aldeles af en af hans nærmeste.

Det står da nu fast, at Christian I's senere så ærværdige elefantorden kun er en lillebroder i den danske ordenskæde. Hvordan broderskabet mellem de to ordener så oprindelig har formet sig, må vel stå hen, men et fingerpeg kan vi dog

måske få ved at betragte den skjoldfrise fra »kong Hanses vingård« i København, som iflg. Sv. Tito Achen (i HT, nr. 14, p. 191 ff) bl. a. udviser et forsøg fra Christoffer af Bayerns side på at videreføre Erik af Pommerns orden. Her står vi måske i virkeligheden over for »the missing link«.

Litteratur

Kr. Erslev: Erik af Pommern. 1901.

M. Mackeprang: Fra Nationalmuseets arbejdsmark. 1932.

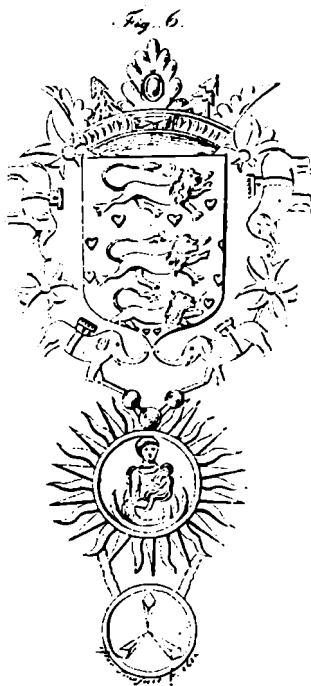
M. Mackeprang: Arb. f. nord. oldkyndighed. 1951.

F. Münter: Danske ridderordeners oprindelse. 1822.

E. C. Werlauff: De hellige tre Kongers Kapel. 1849.

I. O. Ahrnung: De hellige tre kongers kapel. 1965.

Desuden er brugt trykt og utrykt materiale fra det danske og svenske rigsarkiv.

3. Illustration fra F. Münter: Danske Ridderordeners Oprindelse. Ifølge Münter er gengivelsen tegnet efter et træsnit fra 1612.

General Schuberts våbenexlibris

Af Per Hougaard

NOGLE af våbenkunstens ejendommeligste frembringelser skyldes, at heraldikken bl. a. er hjælpevidenskab for forfængeligheden. Monstrøsiteter som *Brandenburg-Culmbachs* 12 hjelme eller *Lloyd's* 323 felter frastøder muligvis vor smag, men pirrer vor nysgerrighed — dete gælder også det her gengivne bogejermærke. Det er publiceret gentagne gange¹⁾, men kun med nødtørftige oplysninger. Disse skal her suppleres, og mærket indpasses i sin historiske sammenhæng.

Korstogtidens gejstlige ridderordensbegreb forflygtigedes efterhånden ved indstiftelsen af talrige *verdslige* ordener uden krav til medlemmernes livsførelse. Medlemskab var her en belønning eller nådesakt, og indtræden i flere ordener derfor en tillokkende mulighed. Heraldisk vistes tilhørsforholdet ved at anbringe *ordenstejnene* omkring ridderens skjold — fire ordener flankerer således ridder *Conrad Grünebergs* våben fra 1483²⁾.

Scener hen inddrog man også *ordenshæden* og *ordensbåndet* i den heraldiske udsmykning; 3 kæder smykker f. ex. *Florian Waldrauf v. Halls* exlibris skåret 1577 af *Dürer*.³⁾ Denne heraldiske skik kulminerede i forrige århundrede, hvis mange krige gav især officerer mulighed og interesse for ordens erhvervelse. Så sent som 1885 prydede en engelsk militær sit våben med hele syv storkors⁴⁾.

Genrens højdepunkt (fig. 1) stammer imidlertid fra Rusland, hvor højtstående militærpersoner også i vor tid kan optræde med overvældende ordenspragt. Det tilhører naturligt nok en veteran fra Napoleonskrigene: *Theodor Friedrich von Schubert* (12/2 1789—3/11 1865). Han var søn af russisk statsråd *Fr. Th. v. Schubert* (1758—1825), kæmpede 1806—13 mod franskmænd, svenskere og tyrkere og

endte som general 1845. Han blev 1827 æresmedlem af Videnskabernes Selskab i St. Petersborg for sit omfattende geodætiske forfatterskab⁵⁾. Tillige var han en ivrig numismatiker og besad en stor medaljesamling⁶⁾.

Fra russisk side har man offentliggjort et andet heraldisk minde om generalen⁷⁾, nemlig et perlebroderi med samme motiv som bogejermærket, men nøjagtigere. De to gengivelser er ikke uden heraldiske divergenser — vigtigst er en *parvis forskydning af hovedskjoldets fire felter*. Broderiets variation (1° og 4° to korslagte sværd i rødt; 2° og 3° tre guld stjerner over et guld latinsk kors i blå) synes at være den korrekte⁸⁾. Broderiet viser på hjelmen en femtakket krone, hvor exlibris'et har en vulst.

Perlebroderiets farver muliggør en ret nøjagtig identificering af bogejermærkets dekorationer (se billedteksten). Holdet punktet for rubriceringen af bl. a. de 4 medaljer som russiske krigsdekorationer er deres bånd, hvorom det hedder (Spas-skij s. 137): »... De fleste medaljer... forsynedes med bånd i ordensfarverne (til tider kombinerede) ...»

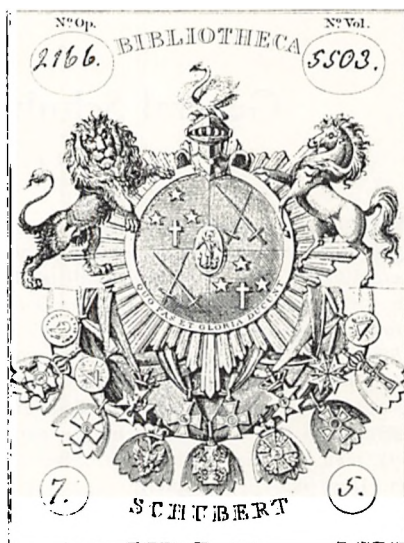
At bestemmelsen af de skandinaviske dekorationer er korrekt, er venligst bekræftet af statsheraldiker *G. G. U. Schefjer* (Schubert blev 4/5 1835 kommandør med storkors af den kgl. svenske Sværdorden) og de kgl. ordeners historiograf, dr. phil. *Albert Fabritius* (Storkors af Dannebrogordenen givet 30/7 1836). Også her i landet haves altså et heraldisk minde om general Schubert. Herom meddeler dr. Fabritius bl. a. følgende: »Våbenet er det samme (som på broderiet). Hjelmen er i ridderprotokollen uden krone, hjelmtegnet hviler på en af sølv og blå tvundet vulst. Skjoldholderhesten er hvid. Hjerteskjoldet er sølv, englen na-

turligfarvet med hvide vinger, blå skjorte og rød- og hvidstribede shorts (en vidunderlig engel) . . . »

Det er påfaldende, at generalen tillader en vis nonchalance ved behandlingen af sit fædrene våben, mens hans egne erhvervelser, ordenerne, gengives uden vaklen. Denne ingenlunde ubetydelige mands forkærlighed for ydre værdighedstegn skyldes formodentlig, at han var *homo novus*, idet faderen fra huslærer kæmpede sig op til kejserlig statsråd. For generalen gjaldt det at befæste den vundne position og bringe den i erindring for eftertiden. Han må siges at have nået sit mål.

Noter og henvisninger

- 1) *V. Verestchaguine*: L'exlibris russe. 1902 s. 25 (Kgl. Bibl. Stockh.); *A. Berghman*: Exlibris, 1957, s. 58, 60; *E. Hedegård*: Militære Bogejermærker, 1966, fig. 56 (s. 50 har dr. Rostock identificeret flere af dekorationerne).
- 2) *Ströhl*: Heraldischer Atlas, 1899, tvl. 30.
- 3) *D. L. Galbreath*: Handbüchlein der Heraldik, 1948, s. 234.
- 4) *E. Castle*: English Bookplates, 1893, 159.
- 5) *J. C. Poggendorff*: Biograph.-litterar. Handwörterb. zur Gesch. d. exakten. Wiss. II sp. 850–52 (1863), III sp. 1214 (1898).
- 6) *E. Winkelmann*: Bibliotheca Livoniae Historica, 1878, nr. 4790, 4791.
- 7) *I. G. Spasskij*: Inostrannye i russkie ordena do 1917 goda, 1963, tvl. 1.
- 8) *Klingspor*: Baltisches Wappenbuch, 1882, tvl. 102; *Siebmacher* 3 Bd., 11 Abt., 1 Th. II s. 422 og tvl. 166. (1898).

GENERALEN AV INFANTRIEET
SCHUBERT
Kopparstick

Th. Fr. v. Schuberts våbenexlibris. Bemærk skjoldets udformning som en storkorsstjerne! De omhængte dekorationers navne er fra dexter i øverste række: 1: sølvmedalje f. Paris' indtagelse (?); 2: Sølvmedalje f. Sædrelandskrigen 1812 (begge russiske); 3: Hvide Falks Orden (Sachsen-Weimar); 4: Sct. Georgsordenen (Rusl.); 5: russisk krigskors i sølv i brug 1807–55; 6: Sværdordenen (Sverige); 7: Pour le Mérite (Preussen); 8: nr. 2 i bronze – (9–15: storkors); 9: Sværdordenen; 10: Røde Ørns Orden (Preussen); 11: Hvide Ørns Orden; 12: Alexander Newsky Orden; 13: Sct. Anna Orden; 14: Sct. Wladimir Orden; (alle Rusl.); 15: Dannebrogordenen. Nr. 1, 2, 5 og 8 bestemt efter Spasskij fig. 49 og 51. Efter Berghman.

Kongressen i Liège

Den 11. Internationale Kongres for Genealogi og Heraldik fandt sted i Liège, i Belgien, i dagene fra 29. maj til 2. juni 1972. Der var mere end 300 deltagere: fra alle Vesteuropas lande, fra Tjekkoslaviet, Malta, Ægypten, fra Canada, U.S.A., Mexico, Ecuador, Peru, Brasilien, Sydafrika, Rhodesia og Australien. Hertil kom et stort kontingent fra Rumænien, der tegnede sig for hele 13 af kongressens 62 foredrag, altså mere end 20 %. Det er sikkert første gang, at deltagere fra et land bag Jerntæppet har udgjort et så føleligt indslag i disse kongresser.

De deltagende nationers flag vajede ved indkørslen til kongresbygningen, som lå lige ud til floden Meuse (Maas), og her, såvel som mange andre steder i byen, sås tillige tre flag som nok var nye for de fleste af de udenlandske gæster: byen Lièges lodret delte rød-gule flag, det fransktalende Belgiens, Walloniens gule flag med en rød hane i, og det flag med en cirkel af gule stjerner i blåt felt, der repræsenterer Europarådet («Europa»).

Godt 10 % af deltagerne kom fra Skandinavien: 19 fra Sverige, 5 fra Finland, 4 fra Norge og 6 fra Danmark, i alt ca. 31, og skandinaverne tegnede sig også for godt en tiendedel af kongressens foredrag, nemlig følgende syv:

Nils G. Bartholdy: Die Stiftung des Dannebrogordens 1671 und die Entstehung der ältesten Ritterwappen, *Hans A. K. T. Cappelen*: Heraldry as a System of Norms, *Adam Heymowsky*: Concessions polonaises à des étrangers, *Gustaf von Numers*: Über die Wappenführung des Adels in Fin-

land, *Gunnar Scheffer*: Création et usage de drapeaux héraldiques à l'époque contemporaine en Suède. *C. S. Schilbred*: Genealogy and Heraldry in Norway, *Hans Schlyter*: La couronne royale de Suède, ses représentations héraldiques et leurs mutations au cours des siècles.

De fleste af disse foredrag var ledsaget af talrige gode lysbilleder, i stigende grad en meget vigtig ting når man taler om noget så visuelt betinget som heraldik, ikke mindst for et fremmed publikum. At billederne blev værdsat fremgik af de fortjente bifald.

I forhold til tidligere kongresser var foredragstilrettelæggelsen stærkt forenklet (og forbedret). Der var kun to samtidige »serier«, en genealogisk og en heraldisk, som hver for sig altid foregik i samme lokale. Der var ingen ombytning af lokaler eller foredragsholdere og vistnok kun i ét tilfælde en aflysning. Taletiden blev stort set overholdt, der var professionel betjening af lysbilledapparater m. m., det hele var tilrettelagt så det kom til at fungere bogstaveligt talt fejlfrit. Ikke noget ringe resultat i betragtning af de mange problemer en sådan kongres frembyder, også ud over de rent organisatoriske: nationale, sproglige, psykologiske etc. Æren for dette tilkommer Chevalier *Xavier de Ghellinck Vaernewyck*, der stod for kongressens videnskabelige side, og fremfor alt *Roger Harmignies*, der havde ansvaret for alle de praktiske forberedelser.

Foruden foredragene var der arrangeret forskellige andre former for underholdning: modtagelse på byens råd-

hus, en meget vellykket koncert af det wallonske kammerorkester, og to-tre udflugter til omegnens herresæder og slotte, hvor deltagerne blev modtaget med stor venlighed og vist rundt blandt de historiske, kunstneriske og heraldiske seværdigheder, i reglen af værtsfolkene selv. Der var også et par udflugter for kongressens damer alene, bl. a. til et krystalværk og med frokost på den flodbåd der sejlede selskabet hjem. Kongressens afslutning fandt sted på slottet Aigremont, der ejes af en forening til gamle bygnings bevarelse. Her var det dog en skuffelse, at middagen ikke sluttede med bal, og at man allerede brød op kl. 11. Hvis man skal kritisere noget ved denne kongres, må det i det hele taget være, at man savnede en vis festivitas. Åbningen var f. eks. ganske nøgtern, og nogen formel afslutning blev slet ikke foretaget. Man fik heller ingen officiel meddelelse om, at den næste kongres er fastsat til München 1974.

Selve byen Liège var en overraskelse af de gode. Mange havde sikkert ventet en sort og snavset industriby. Dens gamle og centrale dele, hvor

kongresdeltagerne boede og færdedes, er imidlertid slet ikke præget af de kulminer og stålværker som omgiver byen på alle sider, og af de enorme industrianlæg i dens udkanter. Byens boulevarder var grønne og dens små gader fyldt med et muntert og venligt caféliv. Den største attraktion er uden tvivl Meuse-floden, der i en enorm bue skrider gennem byen. Det var hver dag en oplevelse at se denne mægtige og levende flod, med dens trafik af tungtlastede kul- og malm-både.

I selve kongresanlægget og i en anden moderne bygning, der husede et slags kulturcenter, var der arrangeret to udstillinger af heraldica af stor interesse og med mange pragtfulde og sjældne sager. Blandt de mere humoristiske var et våbenbrev fra 1614 til ærkehertuginde Isabellas hofdværg Antoine Payen, en påskønnelse af, at han en dag i hendes gemak med sin kæp havde dræbt en rotte som angreb denne dame. I skjoldet sås både kæp og rotte, og i en snor om skjoldet hang en død rotte som kunne den have været den Gyldne Flies i sin kæde.

S. T. A.

Heraldisk litteratur siden sidst

De fem havne

Geoffrey Williams: *The Heraldry of the Cinque Ports*, 192 sider ill.; Charles E. Tuttle Company, Vermont, 1971; pris indb. 6.50 dollars.

»De Fem Havne«, *the Cinque Ports* som de hedder på normanner-engelsk, er en organisation af havnebyer langs den Engelske Kanal, som spillede en stor rolle i middelalderen. De skulle i krigstilfælde stille et bestemt antal udrustede og bemandede skibe, og nød til gengæld i fredstid en række privilegier med hensyn til skibsfart og fiskeri. De oprindelige medlemmer var byerne Sandwich, Dover, Hythe, Romney og Hastings, men senere kom der flere til, i alt, i forskellige perioder, op imod 40.

De Fem Havne har deres eget våben, som kan føres tilbage til slutningen af 1200-tallet. Det består af tre ens figurer, som nogle måske ville kalde meningsløse, men som med større ret kunne kaldes meningsfulde og i alle fald hører til blandt heraldikkens berømteste fantasivæsener: *forkroppen af en løve + agterstaven af et skibsskrog*, forenet til én pragtfuld skabning.

Figurerne er gule, undertiden halvt gule, halvt hvide, i et felt som i reglen er lodret delt af rødt og blå. Det er nærliggende at mene, at dette våben er en sammensætning, med halvt af hvert (en »dimidiation«), af Englands tre løver, gule i rødt, og et oprindeligt våben for de Fem Havne, bestående af tre skibsskrog, gule eller hvide i blå. Og sådan har våbenet da også tidligere været beskrevet og afbildet i *Heraldisk Tidsskrift*, se nr. 12, 1965, side 103. En dansk parallel til dette

våben ville være *Ribes* våben, også fra 1200-tallet, som består af det danske kongevåbens tre løver halveret og kombineret med et lokalt motiv (i *Ribes* tilfælde domkirken).

Forfatteren mener imidlertid, at de Fem Havnes våben i sin oprindelse *ikke* var en sammensætning, men et udelt skjold med tre »løveskibe« i. Der findes ingen spor af de Fem Havnes påståede oprindelige våben, de tre skibsskrog alene, ligesom ingen af de ældste segl viser nogen lodret delingslinje i våbenet. Dimidiationsforklaringen skyldes en fantasiløs eftertid, mener han. Problemet er svært at tage stilling til, også fordi hans snaksomme bog ikke er særlig klart skrevet og, til trods for talrige billeder, ej heller særlig godt illustreret.

De Fem Havnes våben føres uændret af et par af medlemsbyerne. Andre varierer det, i farver eller på anden måde, eller de lader et enkelt løveskib indgå i en helt anden kombination. Alt dette gennemgår forfatteren, by for by, og han kommer også ind på de spor løveskibene har sat sig i anden lokal heraldik, f. eks. universitets- og skolevåbener, samt i byer i tidligere engelske kolonier og i U.S.A., som er opkaldt efter de Fem Havnes medlemsbyer.

S. T. A.

Skure og skjold

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder bind XVI, Skudhandel—Stadsskatter; Rosenkilde & Bagger, København; Akademiska Bokhandeln, Helsingfors; Gyldendal Norsk Forlag, Oslo; Allhems Förlag, Malmö, 1971.

I 16. bind af dette værk skriver C.

G. U. Scheffer om *Skura* og om *Slåttvapen*, især i Sverige og Finland. Realistisk peger han på, at et slægtsvåben i Norden ofte arvedes gennem kvinder, en persons moder eller en mands hustru, men ikke nødvendigvis sammen med det tilsvarende navn.

Norske slægtsvåbener behandles af Hallvard Trættemberg, med tegning af 28 halverede-og-sammensatte (»dimidierede») eksempler fra perioden 1287–1394. Sammen med Olle Cederlöf skriver han tillige om *Sköld*: Cederlöf tager sig på fem spalter af det faktiske skjold, som det kendes i middelalderen, dets former og farver, og Trættemberg på 23 spalter af skjoldet set fra heraldisk synspunkt. Han gennemgår først hvad der i Norden findes, eller indtil nyere tid fandtes, af heraldisk prydede originalskjolde (med tilhørende billedplanche med 12 afbildninger, bagest i bindet) og kommer siden ind på skjolde i billedlige gengivelser, stort set lig med hvad man normalt forstår ved »heraldik». Denne del af hans artikel er illustreret med fire oversigtstavler over skjoldformer fra ca. 1150 til ca. 1560, i alt næsten 200, fra Skandinavien og det øvrige Europa. Han viser, at de latinske ord *clipeus* og *scutum* oprindeligt betegnede henholdsvis et rundt eller ovalt skjold og et firkantet skjold, men at betydningerne senere ændrede sig.

Endelig skriver Trættemberg om *Stadssigill*, i almindelighed og specielt norske. Svenske og danske stadssegel behandles af Rune Norberg, der også tager sig af *Sockensigill*, en vest for Øresund praktisk talt ukendt foreteelse. Om *Sparre* skriver Hans Gillingstam, mest fra et genealogisk synspunkt.

Andre sten til den heraldiske mosaik kan findes fx. under *Stadsbebyg-*

gelse, hvor det nævnes at et husskilt – en engel – var inspireret af husejerens navn; eller under *Sobel*, den sorte russiske måt og især dens skind, hvis navn er indgået i fransk og engelsk heraldisk terminologi som betegnelsen for »sort»: *sable*.

S. T. A.

Sydafrika

C. Pama: *Heraldry of South African Families. Coats of Arms, Crests, Ancestry*, 376 sider + 41 sider plancher; A. A. Balkema, Cape Town, 1972; pris indb.: Rand 15 (= £ 7.50).

Dr. Cornelis Pama er ubestridt Sydafrikas heraldiske førstemand. Det var ham, der stod bag oprettelsen, vistnok i 1964, af en statslig myndighed for varetagelse af Republikken Sydafrikas officielle heraldik, og som tillige vejleder i og registrerer privat heraldik. Han var medstifter af det sydafrikanske heraldiske selskab og redigerede i de første år dets kvartalskrift »*Arma*». Han er forfatter til en lang række værker om nederlandsk og sydafrikansk genealogi og heraldik (se fx *Heraldisk Tidsskrift* nr. 12, 1965, side 100). Og nu senest har han ene mand samlet og udgivet en monumental sydafrikansk våbenbog.

Værket omfatter godt 1100 sydafrikanske familier, hvis våben blasoneres, og hvis afstamning og indvandring der gøres rede for. Over 1000 af våbenerne er gengivet, og desuden bringer bogen på en række plancher eksempler på den sydafrikanske slægts heraldiks faktiske anvendelse: på gravsten, begravelsestavler, sigiller, sølvtøj, porcelæn osv. En del af bogens materiale udgøres af forarbejder, fra midten af 1800-tallet, til en våbenbog, som dog aldrig

blev til noget, og de ca. 300 tegninger til denne gengives i facsimile.

Størstedelen af slægterne stammer naturligvis fra Holland samt de Britiske Øer. Men der er også mange fra Frankrig (huguenotter) og Tyskland, og nogle fra Schweiz, Italien og Polen. Fra Sverige har jeg bidt mærke i en Olof Bergh, indvandret fra Göteborg allerede i 1600-tallet, en Lind fra Visby, Carl Gustav Tregard fra Uddevalla, Lindequist (?), alle i 1700-tallet, og i dette århundrede Sir Andries Stockenström, som vel må være af svensk afstamning. Fra Norge: Andries Oelofse fra Kristiania, indvandret 1668, og Christian Roelofse fra Narvik, 1756. Fra Danmark: Dreyer, Carstens og Hans Ras, alle i 1600-tallet, Christian Rabe fra København og en Smidt fra Ålborg, i 1700-tallet, og Jens Jørgen Friis (med tre egeren i sit våben), indvandret 1892. Tillige indeholder våbenbogen adskillige navne på nederlandske slægter, som også har fundet vej til Skandinavien: Witte, van Reede, Lütken, Ronnenkamp med flere.

Bogen indledes med en generel introduktion til den europæiske heraldik med særlige kapitler om Nederlandene og Storbritannien og en redegørelse for, hvor forskelligt heraldisk skik og brug udviklede sig disse to steder. I Holland kunne, og kan, enhver tage sig våben, og uhyre mange gjorde det. Ingen skal spørges, og våben-tildeling fra fyrster eller myndigheder er sjælden. Overraskende er resultatet overvejende en ukompliceret og renfærdig heraldik. I England har *College of Arms* siden 1400-tallet hævdet, at kun officielt tildelte (og betalte!) våbener var »gyldige«; al ret til at føre våben stammer fra kongen, og selvtagne våbener er overhovedet ikke våbener. (Dette standpunkt har dog også mod-

standere). At forene og forlige disse to systemer har været en af den sydafrikanske statsheraldikers opgaver.

Værket slutter med omfattende noter (hvoraf det bl. a. fremgår, at mange af bogens våbener er taget fra ubeslægtede europæiske familier med samme eller et lignende navn); med en lang litteraturliste (hvor man bl. a. støder på navnene Arvid Berghman, Hans Cappelen og P. B. Grandjean); og med et indeks over slægtsnavne.

S. T. A.

Den Gyldne Flies' Våbenbog

A European Armorial. An Armorial of Knights of the Golden Fleece and 15th Century Europe, udgivet af Rosemary Pinches og Anthony Wood; 222 sider, hvoraf ca. halvdelen illustrationer; Heraldry Today, 10 Beauchamp Place, London SW3; pris £ 5,75 indb.

I 1429 oprettede Filip den Gode, hertug af Burgund og greve af Flandern, ordenen den Gyldne Flies. Til »våbenkonge« ved ordenen udnævntes samtidig en burgundisk diplomat og herold, Jean le Fèvre, Sire de Saint-Remy (født 1393, død efter 1468), og det er ifølge bogens indledning vistnok ham der står bag udarbejdelsen af den berømte »Våbenbog for den Gyldne Flies«, *Armorial de la Toison d'Or*, som i dag opbevares på Bibliothèque de l'Arsenal i Paris.

Våbenbogen omfatter våbenerne for en række riddere af den Gyldne Flies (burgundiske og nederlandske stormænd) fra 1430'erne samt for størstedelen af Europas fyrster, indført i bogen til op i 1460'erne. En række af disse følges af våbener for deres vasaller, ordnet efter heraldiske figurer, med talrige differentieringer og brisu-

rer, som gør samlingen meget fængslende at se nærmere på.

Hvad der dog især får den Gyldne Flies' Våbenbog til at stå som noget for sig selv er, at våbenerne for riddere og fyrster ikke er gengivet blot som et skjold + evt. hjelm i rækken af andre skjolde + hjelme, men i fuld anvendelse af deres til turnering udrustede og smykkede indehavere. Hver ridder og fyrste er afbildet til hest i rustning og hjelm med hjelmfigur, mærkeligt nok uden skjold, men med sværd og somme tider banner, og med sit våbenmærke udfordrende stillet til skue på hver eneste flade og fold af sin dragt og af hestens skaberak. Rytteren på sin hest er, fra hjelmtop til hestesko, bogstavelig talt sit eget våbenmærke. Tegningerne er udført i en suveræn stilisering, der tværs over fem århundreder giver et mægtigt indtryk af ridderheraldikkens selvfølelse, pragt og hovmod.

I håndskriftet opgives der at være 78 sådanne figurer, hvoraf ca. 50 er gengivet i bogen. Både kongerne af Norge og Sverige optræder, men derimod ikke kongen af Danmark.

Billederne i bogen, hvoraf 12 sider i farver, er en inspirerende heraldisk oplevelse, men udgiverens tekst er ikke rigtig tillidvækkende, i hvert fald ikke når det gælder forhold på det europæiske fastland. Både de indledende redcgørelser og den tekst der ledsager billederne er ofte overfladiske, unøjagtige eller på anden måde utilfredsstillende; fx er det ikke lykkedes udgiverne at finde rundt i *-burg* og *-berg*. De skriver konsekvent *Brandenberg*, *Mecklenberg* og *Luxemburg*. En undtagelse er de polske våbener: et rytterbillede + 65 våbenskjolde, som har fået en særlig indledning af en polsk heraldiker og grundigere billedkommentarer, der bl. a. bygger på oplys-

ninger fra SHS-medlem *Adam Heymowski*.

Bogen indeholder nogle stamtavler over datidens europæiske dynastier samt et register med navnene på de ca. 1100 personer og slægter, hvis våbener er gengivet. S. T. A.

Østrigske abbeder

Ales Zelenka & Walter Sauer: *Die Wappen der Wiener Schottenäbte*, 40 sider med 40 illustrationer, bl. a. af Adolf F. J. Karlovsky; udg. af Schottenstift, Freyung 6, 1010 Wien; pris: ?

I 1100-tallet grundlagde irske (»skotske«) benediktinermunke et kloster i Wien, som siden kom til at spille en stor rolle og som stadig eksisterer. Fra 1400-tallet kendes et embedsvåben for klostrets abbed. Foruden en abbedstav indeholder det en sjælden og særpræget figur, nemlig *en posebog*, altså en bog hvis bind samtidig udgør en slags pose eller lille sæk, som man kan bære den i, eller så man kan have den hængende ved sit bælte. Bevarede posebøger er sjældne, og som heraldisk figur er de endnu sjældnere. Jeg mindes ikke at have set andre end den i de tyske baroner von Münchhausens våben (hvor den holdes af en munk) og altså nu i våbenet for abbederne af klosteret *Unserer Lieben Frau zu den Schotten*.

Ideen bag posebogen som våbenfigur er der ikke klarhed over. Måske har en posebog været et symbolsk embedsinsignium for de missionerende »skotske« abbeder: det var ikke i klosterbiblioteket, blandt almindeligt indbundne bøger, de tilbragte deres tid, men til fods på de lange veje, med en evangeliebog hængende ved bæltet!

Størstedelen af hæftet består af en gennemgang af abbedernes våbener fra 1300-tallet til i dag; deres personlige våben eller slægtsvåben alene, eller

(hyppigere) en eller anden form for kombination med embedsvåbenet, i sidestillede skjolde, sidestillet i *samme* skjold, kvadreret, eller på anden måde.

S. T. A.

Rheinlands-Pfalz

Helmuth von Jan: *Wappenbuch des Landkreises und der Stadt Kaiserslautern*, 204 sider med ca. 110 illustrationer, de fleste i farver; Verlag Arbogast, Otterbach, 1968–71; indb. i lærred, pris: ?

Kaiserslautern ligger i Rheinland-Pfalz i det sydlige Tyskland, vest for Rhinen. Området hørte under Romerriget, og mange stednavne går tilbage til latin, hovedbyen »Kaiserslautern« eller bare *Lautern* hed således oprindeligt (Villa) *Lutra*. I middelalderen var landet opdelt mellem kejserlige besiddelser og stærke lokale dynastislægter med kun ringe spillerum for kommunal selvstændighed, og dette har sat sig spor i kommunalheraldikken: der var næsten ingen!

Selve Kaiserslauterns våben: i rødt felt en hvid pæl med en lodret stillet blå fisk, kendes fra 1300-tallet, men derefter skal man op i 1500-tallet og følgende århundreder, før de næste byvåbener kan dokumenteres, og særlig mange bliver det ikke til før fra 1949. Så kommer der til gengæld fart i sagen, alene i 1960 fik 31 kommuner våben.

Et flertal af disse nye våbener er komponeret af bogens forfatter, som er *Staatsarchivar*. Og skønt der er enkelte vellykkede kreationer imellem, må man sige at samlingen som helhed virker både overlæst og monoton. Af bogens 73 våbener har de 36 to, tre eller fire felter; en »strøm« opræder i 25 våbener, og den lokale adelsslægt

von Sickingens våbenmærke, fem hvide kugler i sort, i 15.

Som heraldisk *skribent* er Helmuth von Jan adskilligt bedre. Hans fremstilling af den pfalziske kommunalheraldiks historie er klar og letlæst, han giver god besked og holder sig til sagen. Det gælder også teksterne til de enkelte våbener. Dertil forskellige nyttige oversigter: figurregister, årstalslister, litteratur m. m.

Farvekombinationen rød-hvid omtales flere steder som »det Tyske Riges farver«. Det kan virke overraskende indtil man husker, at det Tyske Riges *flag* (i modsætning til *våbenet*) i middelalderen var rødt-og-hvidt. Det kendes i forskellige udformninger, hvoraf den almindeligste var: hvidt kors i rød dug. Den eventuelle forbindelse mellem dette flag og Dannebrog burde undersøges. Er der nogen, som har mod på opgaven?

S. T. A.

Baden-Württemberg

Klemens Stadler: *Deutsche Wappen, Bundesrepublik Deutschland*, Band 8: *Die Gemeindewappen des Bundeslandes Baden-Württemberg*, med tegninger af *Max Reinhart*; 116 sider i farver; Angelsachsen-Verlag, Bremen, 1971; pris: DM 9,80 hæftet. — Om tidligere bind, se bl. a. HT nr. 24, s. 194.

Det sydtydske *Bundesland* Baden-Württemberg omfatter ca. 36.000 km², dvs. som Jylland + Sjælland, og har i dag godt 9 mill. indbyggere. Landets våben har en speciel interesse for Danmark. Det er en videreførelse af det gamle våben for hertugerne af Schwaben: i gult felt tre sorte gående løver, som det danske kongevåben har en påfaldende lighed med og måske er afledet af. Hertugerne af Schwaben, af

fyrsteslægten Hohenstaufen, var i årene 1138–1254 tillige tyske kejsere, og de ser ud til, i hvert fald periodevis, at have været anerkendt som lensherre af de danske konger. Se herom HT nr. 20, side 446, 1969.

Af andre store herskaber i området kan nævnes de to fyrstehuse, som landet har navn fælles med: Württemberg og Baden, og som begge, førstnævnte med sine tre sorte hjortevier i gult felt, Baden med sin røde skråbjælke, også i gult, i høj grad har præget den stedlige kommunale heraldik. Af de i bogen gengivne 404 kommunevåbener sidder der fx hjortevier i 49, mere end 12 %. Det er et slående eksempel på heraldikkens regionale særpræg (via simularisering). Der er jo hjorte alle steder, og hjortens takker er både heraldisk og grafisk en frapperende figur. Alligevel er den kun almindelig i sydtysk heraldik. Længere nordpå optræder den sjældent, og i Frankrig og England, såvel som i Syd-europa, er figuren praktisk talt ukendt. Hvordan kan det nu være?

Den kommunale heraldiks anvendelse af »herskabers« våbener, eller af afledninger af dem, var i Sydtyskland også en praktisk forholdsregel. Foruden af de nævnte tre store fyrstendømmer bestod landet af et ubegribeligt stort antal mindre fyrstelige eller adelige besiddelser, af bispe- og klostergoods, og af frie stæder. I 1802 var der 340 – *tre hundrede og firti!* – forskellige områder i Baden-Württemberg som var *reichsunmittelbar*, altså kun havde kejseren over sig, hvilket ville sige, at de i realiteten var suveræne stater. De var drysset ud over og flettet ind i hinanden, og den kommunale heraldiks mærker – på skelsten, rådhus, markedspladsens officielle vægtlodder, osv. – har utvivlsomt bidraget til, at man kunne finde

ud af, hvad der var hvad: byen med det hvidt-og-røde vandret delte skjold tilhørte tydeligvis fyrsten af Hohenberg; den næste, med hjulet, åbenbart biskoppen af Mainz; den tredje, med bjørnen, formodentlig klostret i Sankt Gallen; osv.

Det er dog ikke »herskabsvåbener« alt sammen. Der er 33 våbener med »Rigets« mærke, den sorte ørn i gult felt (alene eller kombineret). Den står for det Tyske Rige, for kejseren og hans lensmænd, samt – som her – for »rigsstæderne«, de uafhængige byer. Og der er våbenmærker for andre selvstændige områder. De består ofte i bondens redskaber eller produkter, såsom en hestesko eller et kålhoved. Et »rigsæble« som optræder flere steder, viser sig at være et misforstået skæppemål. I et andet tilfælde har misforståelsen resulteret i et hjul. Og så roser er blevet til hjul, og da der tillige er talende hjul (fx gående tilbage til en tidligere besidder som hed *Wagentreiber*), vandmøllehjul, tandhjul til urværk, og tandhjul til industri, biskoppen af Mainz' »Guds hjul på jorden« (se HT nr. 16, side 288, 1967), samt en »verdenskugle«, almindelige kugler, ringe, et skiveformet allemannisk smykke, plus bogstavet *O*, kan man forstå, at det slet ikke har været så ligetil for bogens forfatter at udrede de mange våbeners oprindelse og historie.

S. T. A.

Folkelige gravminder

Rudolph Bertouch i samarbejde med Madeleine Fontenay: *Menigmands minde. Motiver og mestre bag vore folkelige gravminder, især på Lolland-Falster*; 412 sider, rigt illustreret; i

kommission hos J. R. Deins Boghandel i Maribo, 1971; pris: Dkr. 56 indb. i lærred.

Om overklassens, især adelens, gravmæler findes en hel lille litteratur. Man kan blot minde om navne som J. B. Løffler og Chr. Axel Jensen. Den menige mands gravminder er der skrevet langt mindre om, og en samlet fremstilling har ikke eksisteret før med foreliggende værk.

Forfatterne (hvoraf den ene er identisk med Baron Bertouch-Lehn, Højbygård på Lolland) har som udgangspunkt Lolland og Falster, og herfra registrerer og behandler bogen *alle* særprægede ikke-adelige gravminder. Værkets mål er først og fremmest at skildre de tanker og forbilleder, som ligger bag gravmindernes udformning og motiver, og for at belyse dette, indtages i billeder og tekst eksempler fra det øvrige Danmark, fra resten af Europa og fra antikken, ja fra hele kristenheden.

Efter en indledning om jødisk og kristen gravskik i oldtiden begynder forfatterne deres egentlige skildring med kristendommens indførelse i Danmark. De ældste kristne gravminder her var runesten, en videreførsel af den hedenske bautasten. De gik af brug o. 1100 (for i slutningen af 1700-tallet at blive genoplivet af nationalromantikken). Af andre middelalderlige gravmindeformer kan nævnes gravhuset og gravplanken. Sidstnævnte, af træ eller sten, liggende eller stående, var i brug op i renæssancen.

En helt anden type var *stikkorset*, oprindeligt af træ, langt senere af jern eller sten. Med sin spidse fod var det beregnet til at anbringes i gravens jord, men ikke konstant. I alle fald om vinteren toges det i reglen ind. De talrige kors med spids fod inden for heraldikken, forestiller de oprindeligt

sådanne gravkors? Andre korsformer på gravsten, med lang fod, gengiver utvivlsomt stavkors: processionskors eller muligvis et embedsinsignium. I denne forbindelse kan nævnes at krucifikset, altså en gengivelse af den korsfæstede Kristus, ifølge forfatterne aldrig forekommer på menigmands gravminder.

Af ovennævnte, middelalderlige gravmindetyper er der kun bevaret meget få eksempler. Men fra og med 1500-tallet bliver materialet meget større, og det gælder især om gravpladen, af sten, »ligstenen«, som blev det dominerende gravminde i de næste par hundrede år.

Fra slutningen af 1700-tallet ændres billedet igen. Under indflydelse af interessen for antikken indføres en række nye former: gravtavler med græsk forbillede, obelisker (måske i sammenhæng med den nyvakte interesse for bautastien), og urner og deraf afledede urneformede plader. Også sten eller støbejernsminder udformet som skriftruller eller som »livets bog« er måske antikt inspireret. Sidstnævnte type findes allerede i begyndelsen af 1700-tallet på den jødiske kirkegård i Nakskov. Her ville det sikkert være rigtigere at kalde typen »lovens tavler«, men begge dele er formodentlig udformet efter antikkens skrivetavler.

Fra midten af 1800-tallet sætter efterromantikken frugt i »romanske« eller »gotiske« portalformede tavler og i »grottesten«, udhugget eller støbt som om de var overgroet med vedbend (eller med egekviste). Senere kom plader, der ser ud til at være inspireret af klunketidens portrætrammer, og fra slutningen af 1800-tallet blev det almindeligt med søjler, oftest knækkede og somme tider bekransede, evt. udformet som en træstamme. Et eksempel på dette sidste er stenen over Kaj

Munks forældre, døde 1899 og 1909, på Maribo kirkegård.

Fra 1900-tallet kendes noget helt nyt, nemlig en lygte på graven.

Egentlig heraldik optræder i bogen kun i 6–8 tilfælde, fra 1500- og 1600-tallet, næsten alle bomærkevåbener. Men i en detaljeret oversigt over lolland-falsterske gravminder, som følger den egentlige fremstilling, nævnes under »Ornamentering« også *motiver*, og her er der adskillige oplysninger at hente, som i hvert fald delvis har paralleller inden for heraldikken.

I 1600-tallet er de almindeligste figurer: Jesus-monogrammet *IHS*, dødningshoveder, timeglas og englehoveder.

Fra o. 1800: urne, sommerfugl (sikkert = »sjælen«; meget almindelig), antik olielampe, skriftrulle, stjerner.

Fra midten af 1800-tallet: krans, fakkel (evt. vendt på hovedet eller to krydsede), kors-anker-hjerte (= Tro-Håb-Kærlighed) eller disse figurer hver for sig, bikube (almindelig), neg (»Høsten er bragt i hus«?), kalk, muslingeskal (»Sjælels pilgrimsang«?), to hænder. Vedbendranken er særdeles almindelig, især på »grottesten«, men også palme- og egegrene ses.

I 1900-tallet breder floraen sig: træ (»Livets træ«?), lilje, drueklase, rose, valmuc, tulipan, hele buketter. Desuden billeder fra »dagens gerning«: plov, le, rive, sav, murske.

Men *duen*, hvad med duen? Overraskende nok optræder ingen duer før i slutningen af 1800-tallet, og den bliver ikke almindelig før i 1900-tallets første årtier. Alene dét er jo en overmåde interessant oplysning: den allestedsnærværende gravstensdue er ikke engang hundrede år gammel!

Det er i det hele taget absolut en fængslende bog. Rudolph Bertouch og Madeleine Fontenay har skrevet, med

mange værdifulde iagttagelser, et stykke kultur- og åndshistorie med lange perspektiver i både tid og rum.

Foruden hvad der er omtalt ovenfor indeholder værket kapitler om gravskrifter, om de mestre der fremstillede gravminderne (i træ, sten og støbejern) og om kirkegårde. Hertil 14 siders litteraturliste med ca. 500 numre. Men ikke noget register. S.T.A.

Alverdens heraldik

Carl Alexander von Volborth: *Alverdens heraldik i farver*; oversat (fra engelsk), bearbejdet og redigeret af Sven Tito Achen; 252 sider hvoraf 128 er i farver, ialt omkring 1000 illustrationer; Politikens Forlag, København 1972; pris Dkr. 34,75 i shirtingsbind.

»Alverdens heraldik i farver« er en flot titel at sætte på en bog i et beskedent håndbogsformat. Nå, titlen skal nu ikke tages for bogstaveligt, for sigtet med udgivelsen er ikke et opslagsværk, hvor man kan få alt at vide om alle eksisterende våbener, men, som forfatteren selv siger »... et komprimeret heraldisk leksikon, som søger at give karakteristiske eksempler på alle vigtige heraldiske foreteelser... land for land...«

Men selv denne modificerede målsætning må siges at være nok så ærgerrig, og spørgsmålet er da, om det foreliggende resultat står mål med ambitionen. — Svaret er let at give: Her har vi virkelig for første gang en bog i et letfatteligt sprog og med masser af illustrationer i farver, som giver god besked ikke alene om heraldik i almindelighed, men navnlig om hvad der er karakteristisk og særpræget ved heraldikken i de forskellige lande.

Det er en bog som det er svært at finde fejl i. Alt er blevet grundigt

kontrolleret af redaktøren, og en række førende heraldikere fra hele verden har været konsulteret eller har ligefrem leveret bidrag. Enkelte bemærkninger på side 213 om adelen i Danmark bør dog nok revideres under hensyn til det ved Nils G. Bartholdys nylige undersøgelse fremkomne om personlige adlinger (se anmeldelsen »Adelsbegrebet i Danmark«).

Ikke alt i bogen vil falde i alles smag. Mange vil sikkert fundere over, om det har været klogt at præsentere over hundrede forskellige rangkroner i en bog, der henvender sig til et større publikum, og andre vil nok studse over, at der ofres hele fire farvesider på det låbelige napoleonske heraldiske system. Ejendommeligt virker det også, at omkring 150 af illustrationerne ikke gengiver våbener som virkelig har været ført eller som stadig føres, men viser konstruerede eksempler eller skabeloner med gabende tomme skjolde.

»For folk som taler alle sprog er det jo lige fedt, men fanden heller inte for den som kun kan eet« at kun få af de 90 mottoer, valgsprog og andre inskriptioner oversættes eller kommenteres.

Nej, forfatteren spiller så sandelig ikke for galleriet. Og dog, eller måske netop derfor, er der gode grunde til at tro, at bogen vil stimulere interessen for heraldik både blandt »begyndere« og »viderekomne«. Her er, som altid i Politikens håndbøger, koncentreret viden i en tilgængelig form, og her er inspiration at hente. Pludselig kan man få øje på en detalje, som virker igangvækkende. Figur 619 f. eks. giver os utvivlsomt en længe savnet acceptabel forklaring på Bryskernes lindorm omkring skjoldet, og i tekstsiderne ligefrem vrimler det med tankevækkende sætninger. Helt tilfældigt

vælger jeg bemærkningen om, at små svævende andreaskors, der er almindelige i nederlandsk heraldik, i Nederland opfattes som symboler på retfærdighed!

Selvfølgelig er der grænser for, hvad man kan presse ind af stof på 252 sider, og lige så selvfølgelig vil der være et og andet, som er udeladt. Personligt savner jeg: Et par linier om saracensisk heraldik; den heraldiske skygge; kongeriget Jerusalem; kongeriget Cypren og lidt om heraldikens *anvendelse* i de forskellige lande og til forskellige tider.

Som bekendt fører selv de hæderligste forsøg på at gøre alle tilfredse uvægerligt til fiasko. Jeg tror, at den omvendte følgeslutning vil kunne anvendes på *Alverdens heraldik i farver*.

Haxt.-

Adelsbegrebet i Danmark

Nils G. Bartholdy: *Adelsbegrebet under den ældre enevælde*, sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660–1730; Historisk Tidsskrift, 12. række, bind V, hæfte 3, p. 577–650, København 1971.

Grundigt, veldokumenteret og systematisk, med rig anvendelse af sjældne fremmedord og med et væld af noter og henvisninger fremlægger arkivar Nils G. Bartholdy i en afhandling på 74 sider resultatet af sine undersøgelser om adelsbegrebet i Danmark.

På afgørende punkter bryder han med adelshistorikeren Anders Thisets definitioner, der fremkom omkring år 1900 og som end ikke Albert Fabritius senere turde røkke ved. Allerede nu kan det fastslås, at det vil blive endnu sværere at røkke ved den bartholdyske klarlægning af adelsbegrebet.

Forfatteren er ikke nogen adelshistorisk provo, men en professionel for-

sker, der i den grad har levet sig ind i sit stof, at han ikke alene har rede på alt, hvad datiden satte på prent om emnet, men yderligere med sikkerhed kan udtale sig om, hvordan folk opfattede, og skulle opfatte, det skrevne på hin tid.

Sin heraldiske interesse har afhandlingen derved, at våbenbrevene, og herunder også de foreskrevne hjelmtyper, indtager en central stilling i hele problematikken. Desværre er afhandlingen ikke illustreret, men det er nemt at forestille sig de originale fortegninger, der flere gange henvises til.

Efter et indledende afsnit følger konklusionen i 2. kapitel. Den skal ikke røbes her, dels for ikke at fratage læsningen af selve afhandlingen sit spændingsmoment, dels fordi det nu engang ikke er så let i enkelte ord at gengive essensen af noget ret kompliceret. Kun skal det nævnes, at maximen om, at i Danmark adler manden våbenet, og ikke våbenet manden, fortsat har fuld gyldighed.

I afhandlingens tredje afsnit forfølges adelsbegrebets udvikling i korte træk frem til grundloven af 1849, og samtidig får man et nyttigt resumé af de formelle kriterier på adel i hele enevældens periode. Her kunne man måske have ønsket sig, at forfatteren var gået endnu videre og havde overført adelsbegrebet på nutiden ved at oplyse noget om, hvorvidt der i dag findes danske borgerlige slægter, som egentlig burde være adelige, eller adelige, der ret beset har fortabt deres adelskab. Men det har altså ligget uden for undersøgelsens rammer.

Fjerde afsnit belyser med en række eksempler adelskabets praktiske betydning bl. a. ved indskrivning i de adelige frøkenklostre, og i det sidste afsnit sammenholdes de danske for-

hold med tilsvarende udenlandske. Her citeres en række jurister og teoretikere begyndende med 1300-tallets italienske Bartolo da Sassoferrato. Afhandlingen afrundes med en sammenfatning på tysk.

Nils G. Bartholdy (medlem af SHS) har med sin afhandling leveret en præstation, om hvilken det kan siges, at den både er *om rang* og *af rang*.

Haxt.-

Genealogisk jubilæumskrift

Västsvensk genealogi och personhistoria, utgiven av Västra Sveriges genealogiska förening till dess 25-årsjubileum den 30. oktober 1971; 244 sider; Göteborg 1971; redaktør: Leif Pahlsson; pris: Skr. 30 + moms.

Naturligvis er denne fyldige jubilæumsbog primært for genealogisk og heraldikeren kan skam også læse den, både med udbytte og glæde.

Bogen indeholder en snes artikler, alle af høj karat, men her skal kun de omtales, der berører heraldiken.

Ingmar Hasselgreen skriver om kunstsamleren, greve Gustav Adolf Sparre af Söldeborg. Blandt illustrationerne er en gengivelse af slægtens våbenskjold på Riddarhuset i Stockholm.

D. Hoek har en kort artikel om Göteborgs første borggreve, Jacob van Dijk. Hans segl, der gengives, er heraldisk.

J. A. Nordström bidrager med nogle interessante »anteckningar« om slægten Månesköld i Bohuslän. Disse »anteckningar« angår i lige grad norske og danske som svenske genealoger og heraldikere — foruden den litterært interesserede, som vil erindre navnet Månesköld fra Viktor Rydbergs roman, *Singoalla*. Slægten introduceredes på Riddarhuset i 1634 og våbenpladen

gengives med en bemærkning om, at det er et af de ældste bevarede billeder af denne slægts våben i Sverige.

Den også fra Heraldisk Tidsskrifts spalter kendte greve Erik Spens illustrerer også sin artikel med en våbenplade fra Riddarhuset. Her drejer det sig om et ganske enestående våben for en skotte af klanen Maclean — eller Macklier.

Endnu en våbenplade fra Riddarhuset præsenteres af J. Stärck. Det er for den adelige slægt med det pudsige navn, Papçgoia, og våbenfiguren er selvfølgelig talende, en papegøje.

Erik T:son Ugglå illustrerer sit bidrag om lagmanden Samuel Stahl med det originale våbenbrev for den adelige slægt von Stahl (adlet 1816). Billedteksten gengiver våbenbrevets fuldstændige ordlyd med en udførlig blasonering af våbenet.

De der kender jubilæumsbogens redaktør, SHS medlem Leif Pählsson, vil vide, at hvert eneste årstal og komma er korrekt, og de der kender den heraldiske kunstner, SHS medlem Jan Raneke, vil bemærke det nydelige emblem (ikke heraldisk), som han har tegnet til den jubilerende forening, og som pryder bogens omslag.

Hagl. —

Grundsymboler

Gotfred Mortensen: *Grundsymboler, tal — bogstaver — geometriske figurer*; 84 sider gennemillustreret; J. Fr. Clausens forlag, København 1972; pris: Dkr. 21.75.

Det synes som om, der er to modsat rettede bevægelser blandt vor tids heraldisk interesserede. Nogle søger at afmystificere våbenernes indhold til rene signaler, medens andre svælger i dybsindig symbolik. Hvadenten man nu bekender sig til den ene eller den

anden af disse »trosetninger« — eller til slet ingen af dem — kan det aldrig skade med lidt saglig oplysning, men litteraturen om symbolske og okkulte emner er sparsom. Alene af denne grund må Gotfred Mortensens (medlem af SHS) lille fikse bog hilses med glæde.

Han går både pædagogisk og systematisk til værks og fører os fra det enkle og letfattede til det uhyre komplicerede og vanskeligt tilgængelige. Fra talrækken går vi over geometriske figurer til bogstavmagi og videre gennem astrologiens grundbegreber via alkymien til Yang og Ying, Hermesstaven, den klassiske grif og de 69 rosers kors. Tarokkortene forklares og der gives en glimrende anvisning på hvordan man laver guld (som redaktionen ved først givne lejlighed vil afprøve)!

Hele bogen er gennemillustreret med forfatterens sikre og kraftige streg, hvor alt er forenklet og stileret. Mange af symbolerne har unægtelig stor lighed med heraldikens figurer, men fordi der er en ydre lighed, behøver der jo ikke altid at ligge samme symbolik — eller symbolik i det hele taget — i tegn og figurer, der optræder i helt forskellige sammenhænge.

Gotfred Mortensen er ikke ude på at lokke sine læsere til forhastede konklusioner. Han refererer blot hvilke tanker tidligere tiders vismænd, stjernetydere og guldmagere gjorde sig om disse ting. Og dog, mod bogens slutning, hvor vi er nået over i den kristne symbolik og især i afsnittet om Rosenkruzersymbolerne, fornemmes det, at forfatterens egne følelser er med. Virkningen udebliver ikke. Magiske kræfter drager læseren med ind i kredsen omkring *Det runde Bord* med de 26 pladser, der skifter i sort og hvidt. Med rosen i midten og med

Den hellige Gral hængende over det hele. Vi er godt til bords med kong Arthur, sir Lancelot og Gotfred Mortensen.

Haxt. —

Dag og merke

Brynjulf Alver: *Dag og merke. Folkeleg tidsrekning og merkedagstradisjon.* Universitetsforlaget, Oslo 1970. Nkr. 18,—.

Vi står ikke her overfor *merke* i heraldisk forstand, dvs. kjennetegn som en person bruker mer varig med herolds- eller allmenn figur. Likevel er Alvers bok egnet til å få heraldisk forstand av. For det første viser den hvor sterkt figursymboler har stått i bevissheten til folk flest helt fram til vår tid. For det annet viser boka hvordan figurer gis ulike tolkninger — symbolikk — til vekslende tid og sted.

Merkene var skåret inn på evigvarende kalenderstaver, såkalte *primstaver* (av latin: *primatio* (lunæ) = (månen) nytenning). Liknende staver kjennes fra det meste av Europa — visstnok unntatt i Island. De eldste nordiske er fra 1500-tallet, men de antas å være et eldre fenomen. Det er helgedagene som har særskilte tegn, stort sett hentet fra kirkekalenderen med velkjente helgenattributter, som nøkkel (Peter), sverd (Paulus), rist (Laurentius), anker (Clemens) m. fl. Av særlig norsk interesse er nasjonalhelgenen Olavs øks for Olsok, 29. juli, og St. Hallvards kvernstein for 15. mai — Alver gjengir en noe primitiv tegning av Oslo bysegl fra 1344.

I folkeminnevitenenskapen kan heraldikere finne hjelp til å forklare motivvalg i våpen. For kommer vi utenfor de høylyærde lag av folket, må det vises varsomhet med tolkninger. Alvers bok gir mange eksempler på «uhistoriske» forklaringer på bildesymboler, f. eks.

Clemens' anker ble i folkelig tradisjon til tegn for at på Klemetsmesse, 23. november, måtte alle skip ligge for anker i havn. Eller f. eks. Katharina fra Alexandrias marterredskap, hjulet, ble ble tolket som rokkehjul og 25. november skulle være spinnetid.

De enkle innskjærte figurene i primstavene ble gjerne gitt en høy grad av abstraksjon, f. eks. ble en krone (Maria) oftest en figur svært lik en trefork. Stiliseringen av en armbrøst er den samme strenge form som i segl (Pålsmesse 25/1) og Olavsøksa veksler i utforming med stilutviklingen slik vi kjenner fra seglene.

Et vanlig symbol i norske segl fra 15- og 1600-årene er fuglen på kvist, altså ikke alltid duen med oljekvisten i nebbet. En slik fugl på kvist er merke for 1. mai, Gauksmesse — en gauk (gjøk). Vi får her en beslektet idé med duen med oljekvisten, det er fuglen som varsler om sommer, grøde og fruktbarhet — den gode tid som skal komme.

På en av foto-illustrasjonene bakerst i denne pocketutgaven gjengis en bildekalender fra Hegra i Stjørdaal fra 1500-tallet. På 23. april står en mann med skjold på brystet, nesten som en herold. Skjoldet er en tarsj, dvs. med innhakk for lanse, og figuren er et gjennomgående kors og dagen er Jørgens, Georgs. Ved siden av ham, på Victors dag, står bare skjoldet noe forstørret, men ellers gjengis ikke skjoldet i kalenderiet, slik at det kan antas at vi har for oss en utgave av georgskorset også for Victor.

Den hendige lille boka er ment å være undervisningsbok i folkeminnevitenenskap ved Universitetet i Oslo, men kan anbefales til alle som ønsker å se norsk heraldikk i videre sammenheng.

Hans A. K. T. Cappelen.

Nye kommunevåpen i Norden

Norge

Klepp herred i Rogaland fylke. «På blå botn ein sjevande, utskrådd gull kross». Herredsflagg: «På blå botn ein sjevande, utskrådd gul kross».

I kommunen finnes der, på et gammelt kult-sted, et stort sten-kors på en haug. Det er reist i kristningstiden, noget før eller etter år 1000. I 1964 fremkom der et forslag til kommunevåpen som gjen-gav dette kors naturalistisk på en stilisert haug. Etter råd fra Riksarkivet endret man ideen til bare et korrekt heraldisk kors. Dette er tegnet med en bredde som er influert av stenkorset.

Våpenet og flagget ble vedtatt av kommunestyret 24. november 1971 og fastsatt ved kongelig resolusjon 18. februar 1972. Tegnet gav gullsmed Jørgen Otteren, Sandnes.

Sandnes bykommune. «På grønn bunn en sølv leirgauk». Byflagg: «På grønn bunn en hvit leirgauk».

Motivet er et gammelt musikkinstrument som blir laget i Sandnes. Dette blåse-instrument er populært og blir brukt som souvenir for byen. Ved en konkurranse i 1950–51 om forslag til byvåpen fikk Johs. Haukland 1. premie for et utkast med en gull leirgauk på blått. Senere (i 1954) søkte kommunestyret å gjennem-

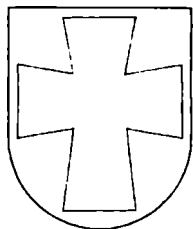
føre et kombinasjonsvåpen, en leirgauk i et tannhjul, men dette ble frarådet av Riksarkivaren. Kommunestyret vedtok så 29. januar 1970 det enkle og korrekte våpen, nu med sølv figur og grønn bunn. Det ble fastsatt ved kongelig resolusjon 21. april 1972. Tegnet av byråsjef Johs. Haukland.

Finnmark fylke: «På svart bunn en en-tårnet gull borg». Fylkesflagg: «På svart bunn en en-tårnet gul borg».

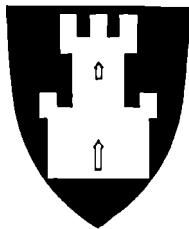
Våpenet er tegnet av Hallvard Trætteberg som hadde det samme motiv i fylkesmerkenevndens bok 1930. I hans forslag til fylkestinget i 1964 ble det gjentatt i nye tegninger og med utførligere begrunnelse. Bakgrunnen for valget av motiv er Håkon 5. Magnussons kongeborg Vardøhus, som han lot bygge ca. 1307 for å sikre norsk suverenitet i landsdelen. Befalingsmannen her var lensherre over Vardøhus len, som siden ble til Finnmarkens Amt og nu Finnmark fylke.

Det heraldiske borgbilde sammenbinder gammelt og nytt. Det er symbol for landsdelens gamle historie, for vernet om friheten, for kultur og samvirke, og for den mektige gjenreisning etter krigen og nutidens byggende krefter i fylket.

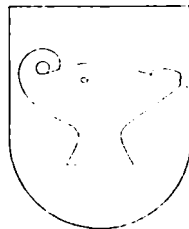
Våpen og flagg ble vedtatt av fylkestinget 28. november 1964 og fastsatt ved kongelig resolusjon 6. januar 1967.

Klepp herred.

Finnmark fylke.

Sandnes bykommune.

Troms fylke: «På rød bunn en gull griff».

Fylkesflagg: «På rød bunn en gul griff».

Våpenet er tegnet av Hallvard Trøtteberg som hadde det samme motiv for sitt for sitt forslag i sin bok «Fylkesmerker», publicert i 1930 for Norges Bondelag, men da med farverne rødt på sølv. Motivet er valgt etter et lokalt høvdingvåpen fra 12-1300 årene, fra Bjarkøy som var fylkescenter på den tid. Det gamle Trondenes fylke eller Senja syssel svarer omtrent til vårt nåværende Troms fylke.

Fra Bjarkøy styrte gjennom flere århundrer den eldre og den yngre Bjarkøy-ætt helt frem til Håkon 6's tid. Som stamfar for den eldre Bjarkøy-ætt regnes Tore Hund som var Olav Trygvasons lendermann og ble Olav den Helliges motstander og drapsmann (1030).

Den «yngre» Bjarkøy-ætt fortsetter den eldre, og regnes å begynne med lendermannen Erling Ivarson til Bjarkøy (nevnt 1263), hvis sønn, baronen *Bjarne Erlingsson av Bjarkøy og Giske* (ca. 1250–1313) førte en griff i sine tre våpensegl fra 1287 og senere. Sannsynligvis førte også hans bror, herr Vidkun Erlingsson (d. 1302) griffe-våpenet.

Denne «yngre» Bjarkøy-ætt er den eneste norske stormanns-ætt som har ført en komplett griff som våpen. Nogen lang tradisjon fikk det dog ikke, idet arvtageren etter de to brødre, drottseten, riksforstanderen herr Erling Vidkunsson byttet bort griffen mot en løve, en leopardisert, sverdbevæpnet sådan, som våpenmotiv. Dette for å vise at han på morsiden stammet fra kong Håkon den gamle.

Årsaken til at baronen Bjarne Erlingsson valgte griffen til merke kan vi ikke vite så meget om. Men det er vel ikke usannsynlig at dette fabeldyr, halvt ørn

og halvt løve, som i seg kombinerte de vanlige kongesymboler, har appellert til hans stormanns-selvbevissthet. At symbolet nu er blitt merke for Troms fylke har selvsagt en annen motivering.

Våpen og flagg for Troms ble etter fylkestinget vedtak 1959 fastsatt ved kongelig resolusjon 15. januar 1960.

Sverige

Kommuncammanläggningarna har helt naturligt satt sin prägel på de senaste årens kungliga resolutioner beträffande kommunvapen. I ökad utsträckning rör det sig om övertagande av tidigare fastställda vapen. Förklaring att äldre kommunalt vapen framdeles skall föras av nybildad kommun har sålunda avgivits av Kungl. Maj:t år 1969 i ett, år 1970 i tretton, år 1971 i trettiotre och under år 1972 hittills i tio fall.

Detta har medfört att antalet reviderade eller nykomponerade vapen är ringa. Sedan senaste redovisning i denna tidskrift (Bind 3: nr. 24, oktober 1971) har endast fyra sådana vapen tillkommit. Tre av dem (Östergötland, Örnsköldsvik, Markaryd) har utförts av riksarkivets heraldiska sektion och ett (Ånge) av stadsarkitekt Hans Schlyter, som i en separat redogörelse berättar om sistnämnda vapens tillkomst. Samtliga vapenären den har behandlats av statens heraldiska nämnd. Heraldiska sektionens vapenmålningar har utförts av amanuens Jacques de Waern, som även svarat för de här återgivna framställningarna i svart-vitt.

Revision av vapen, fastställda på 1800-t.

Adertonhundratalets naturalistiska och romantiska uppfattning satte mången gång sin prägel även på vapenbeskrivningen, som på så sätt kom att brista i skärpa och vålla osäkerhet i fråga om tolkningen. Behovet av en entydig vapenbeskrivning gör i sådant fall en revidering av vapnet påkallad.

De reviderade vapnen får därutöver sitt intresse genom att visa åsiktsklyftan mellan vårt eget och närmast föregående sekels heraldik. Cirkeln för den heral-

diske konstatteerkingen har slutits og den moderna voponkonsten har återknuttit till ett stiliserat og ymæssigt framställningssätt.

Vid revideringen av ett vopon frå nærmost föregående århundraden ställs heraldikern ofta inför den mycket svåra oppgiften att göra ett vopon av ett natursceneri. Kaffe Hags utgåvor av voponböcker erbjuder i detta hänscende ett intressant studium med schweizarna som föregångsmän.

Landskapet Östergötland och Östergötlands län: Vopnet fastställt av Kungl. Maj:t den 19 maj 1972. »I rött fält en gyllene grip med drakvinge og draksvans samt med blå draktunga og bevåpning, i vart av sköldens hörn åtföljd av en ros av silver.» (Fig. 1).

Länsstyrelsen hade hemställt att för Östergötlands län måtte fastställas samma vopon som den 18 januari 1884 fastställt för landskapet Östergötland, då beskrivningen löd: »I röd sköld opprätt grip med drakvinge og draksvans, guld; i hvart af sköldens hörn en fembladig ros, silver.»

En målning till detta vopon godkändes av Kungl. Maj:t den 30 maj 1884. (Fig. 2). Målningen, som förvaras i riksarkivets heraldiske sektion, överensstämmer i allt väsentligt med bilden i den av riksheraldikern Carl Arvid Klingspor på Central-Tryckeriet i Stockholm utgivna satsen »Sveriges riks- og landskapsvopon», avsedd att för dekorativa ändamål oppfodras på papp og utskäras. (Om denna sats se C. A. Klingspor, Handbok i praktisk voponkonst, Stockholm

1. Landskapet Östergötland og Östergötlands län 1972.

2. Landskapet Östergötland 1884.

1887, s. 77). Till grund härför låg teckningar av professor Ad. M. Hildebrandt i Berlin.

Klingspor hade en mycket hög uppskattning av Hildebrandts förmåga. En episod från utsmyckningen av Uppsala universitets nybyggnad med landskapsvopon är i detta sammanhang belysande. Arkitekten hade till riksheraldikern för granskning översänt sina förslag, vilka han intet ont anande grundat på ett nyttkommet arbete i färgtryck, oppenbarligen F. Liljeblads mycket klandrade bok »Svenska rikets jente landskapsstäders og läns vopon» (Stockholm 1878). Mot de ingivna förslagen hade Klingspor framført en sådan mängd anmärkingar att hans närvaro befanns nödvändig vid sammanträde med byggnadskommittén den 21 november 1883. Av det därvid förda protokollet (transumt i en bunt »Äldre handlingar 1880–1891», Riksheraldikerämbetets arkiv, Riksarkivets heraldiske sektion) erfar vi, att kommittén sedan »Riksheraldikern Klingspor redogjort för sina åsichter i frågan, hvarvid han særskildt på ett berömmande sätt vitsodade Professorn Hildebrands framstående förmåga i bedömande af heraldiske frågor og oppgörande af ritningar i detta hänscende» beslutat oppdraga åt Klingspor att vända sig till Hildebrandt med anmodan till denne att oppgöra heraldiskt riktiga ritningar till vopnen. Episoden har framdragits för att visa hurusom Hildebrandt frå første början svarat för forngivningen av 1880-talets serie av svenske landskapsvopon.

På vapenmålningen är djurets tunga avslutad med hullingar såsom på en skäkta. Synbarligen har man velat åstadkomma en med djurets draksvans likartad utformning av tungan. En sådan tunga forekommer redan på lindormen i vapnet for Östergötland Västanstång från år 1562 (C. Nordenfalk, En svensk vapenbok från år 1562, Meddelanden från riksheraldikerämbetet IX, 1940, s. 97, bild 15 och s. 98).

Länsvapnen saknade länge fastställelser. De hade kommit till genom personliga initiativ inom vederbörande länsstyrelser. Bruket av länsvapen tycks ha blivit allmänt under 1700-talets senere hälft. Dessförinnan hade landshövdingarna i tjänsten använt sina privata sigill.

I samband med 1884 och 1885 års fastställelser av landskapsvapnen ingav riksheraldikern C. A. Klingspor ett förslag till reglering även av länsvapnen. Detta initiativ föranledde dock inte någon åtgärd från Kungl. Maj:ts sida, av allt att döma beroende på riksantikvarien Hans Hildebrands motstånd (H. Hildebrand, Heraldiska studier II. Landskapens vapen, Antiquarisk tidskrift för Sverige, 9:1, s. 58–61). Så kom de osäkra förhållandena beträffande länsvapnen att bestå under ytterligare ett halvsekel.

När riksheraldikern Adam Lewenhaupt år 1931 gjorde en förnyad framstöt angående länsvapnen, var tiden emellertid mogen för en omprövning. Han erhöil Kungl. Maj:ts uppdrag att utreda länsvapnens utformning och kunde redan samma år avlämna sitt förslag.

En huvudregel vid komponeringen av länsvapen har varit att de landskap som ingår i ett län skall ha sina vapen insatta i länsvapnet. I övrigt är emellertid kompositionsprinciperna föga enhetliga.

I och med fastställelsen den 25 maj 1962 av vapnet för Göteborgs och Bohus län hade vapen fastställts för landets samtliga län utom Östergötlands. Sedermera har i samband med ändrad länsindelning nytt vapen fastställts för Stockholms län den 28 juni 1968.

Anledningen till att vapen inte blivit

fastställt för Östergötlands län är uppenbarligen att detta län hört till den grupp av län, där en fullständig eller så gott som fullständig överensstämmelse med landskapets område förelegat. Det har då lett sig naturligt att begagna landskapets vapen (jfr vapenfastställelser för Blekinge, Gotlands, Hallands, Kopparbergs och Värmlands län).

Östergötlands län, som sedan 1700-talets början omfattat landskapet Östergötland — med Kvarsebo socken (Johannes Öster, Låt oss behålla landskapen, Svenska Dagbladet den 3.7.1969) — har genom kungligt brev den 13 mars 1970 tillförts områden från Kalmar län, nämligen de som motsvaras av Hannäs, Gärdserums, Tryserums och Östra Eds församlingar. Detta behövde dock icke påverka principen att ett län skall föra landskapets vapen, när deras områden i stort sett sammanfaller.

Statens heraldiska nämnd fann att den utformning som Östergötlands vapendjur erhållit genom 1884 års fastställelse borde bibehållas. Östergötland var det enda landskap som samtidigt haft två vapenbilder, den ena avseende landskapet väster om Stångån (Västanstång), den andra öster om samma å (Östanstång). Det förra vapnet visade en drake (lindorm), det senere ett lejon. En sammansmältning av dessa båda vapen hade lett fram till Östergötlands nuvarande vapendjur, som utgjordes av en grip, dvs ett fabeldjur sammansatt av örn och lejon, i detta speciella fall försedd med en drakes vingar och svans (samt tunga). Denna bild hade i alltför hög grad vuxit in i det allmänna medvetandet för att ändras. En återgång till en drake eller lindorm så som föreslagits av I. Schnell (De svenska landskapens vapen under 1500-talet, Meddelanden från riksheraldikerämbetet IX, 1940, s. 40; jfr Nordenfalk, a.a. s. 98) syntes därför icke tillräddig. Däremot borde full överensstämmelse åvägbringas mellan vapenbeskrivningen och vapenmålningen vad angick tungan's utformning och numera vid länsvapnen tillämpad färgsättning av djurets s.k. beväpning iakttagas. I samband härmed

borde en motsvarande vapenmålning opprättas. I anslutning härtil övertygade sig nämnden om att länsstyrelsen ej hade något att erinra mot en revidering av beskrivningen av landskapsvapnet för erinrende av överensstämmelse mellan beskrivning och bild.

Behovet av en tidsenlig utformning av Östergötlands vapen åskådliggjordes av opprinnelsen till ärendet, som föranletts av en önskan att med länsvapnet smycka det under byggnad varande landsstatshuset i Linköping.

Örnsköldsviks kommun, Västernorrlands län: Vapnet fastställt av Kungl. Maj:t den 19 maj 1972. »I fält av silver en av karvskura bildad blå stam och däröver en flygande svart örn med fötter och näbb av guld, hållande i dessa en blå sköld med Oskar II:s krönte namnchiffer av guld.» (Fig. 3).

Den 1 januari 1971 sammanlades Örnsköldsviks stad samt Anundsjö, Björna, Gideå, Grundsunda och Själevads landskommuner till en kommun, benämnd Örnsköldsvik.

Inom området för Örnsköldsviks nybildade kommun hade vapen fastställts av Kungl. Maj:t för Örnsköldsviks stad, Anundsjö, Björna, Grundsunda och Själevads landskommuner. Nätra och Gideå landskommuner har brukat av kommunerna antagna vapen. För Trehörningsjö har upprättats ett vapen för ett speciellt tillfälle.

Örnsköldsviks stads vapen är det äldsta av de nu nämnda vapnen. På en av riksheraldikern efter anmodan av allmänna rådstugan i staden Örnsköldsvik

3. Örnsköldsviks kommun 1972.

4. Staden Örnsköldsvik 1894.

gjord underdänig framställning om fastställelse av en av honom uppgjord ritning till vapen för staden fann Kungl. Maj:t den 23 november 1894 för gott gilla den ingivna ritningen. (Fig. 4).

Nederst på det i riksarkivets heraldiska sektion förvarade ritningsbladet har riksheraldikern tecknat: »Att detta vapen öfverensstämmer med de heraldiska reglerna intygas: Stockholm den 17 November 1894 C. A. Klingspor Riksheraldicus.»

Mellan vapnet och riksheraldikerns intyg finns följande beskrivning: »En sköld av silfver, vid hvars fot en böljande hafsvik är synlig, öfver hvilken sväfvar en svart örn med gyllene näbb och klor, hållande i dessa en blå sköld med Hans Majestät Konungens krönte namnskiffer i guld. På hufvudskölden hvilas en murkrona, likaledes af guld.»

På ett fyndigt sätt har man i det talande vapnet samtidigt anknutit till ett personnamn och angivit ortens belägenhet vid havet. Den person vars minne man velat hylla är friherre Per Abraham Örnsköld, som blev landshövding i Medelpad, Ångermanland och Jämtland 1762 och inlade stora förtjänster om Norrlands uppryckning. I hans vapen ingick en örn hållande en sköld, vilken i stadsvapnet pryddes med Oskar II:s monogram.

Framställningen skall här icke tyngas med en redogörelse för de ovannämnda landskommunernas vapen, så mycket mindre som det, då ett val skulle träffas, befanns ligga i sakens natur att ge

företråde åt Örnsköldsvik, som gett kommunen dess namn och hade ett talande vapen. Samtidigt konstaterades att såväl den mindre exakta beskrivningen av Örnsköldsviks stads vapen som den naturalistiskt utformade vapenmålningen behövde omarbetas.

Sammanläggning – samkomposition

Markaryds kommun, Kronobergs län: Vapnet fastställt av Kungl. Maj:t den 26 april 1972. »I fält av guld en dansande blå trana med röd hjässa och däröver en blå ginstam belagd med två posthorn av guld.» (Fig. 5).

Den 1 januari 1971 sammanlades Markaryds och Traryds köpingar till en kommun, benämnd Markaryd.

För båda köpingarna hade vapen fastställts av Kungl. Maj:t.

Markaryds köpings vapen fastställdes av Kungl. Maj:t den 17 december 1948 med följande beskrivning: »I blått fält en stolpvis ställd kavle av guld, på vardera sidan åtföljd av två posthorn av guld över varandra.»

Kavlen symboliserar den forna gränsen mellan Sverige och Danmark. Vapnets tinkturer – guld och blått – understryker ortens egenskap av nationell utpost fram till Roskildefreden 1658. Posthornen syftar på Markaryds betydelsefulla roll i postalt hänseende. (Se T. Holm: Sveriges allmänna postväsen I–II, Sthlm 1906–1907, och Anton Blancks uppsats »Markaryd – en utpost mot Europa», GHT 25/6 1947).

Traryds köpings vapen fastställdes av Kungl. Maj:t den 13 december 1963 med

följande beskrivning: »I grönt fält en dansande trana av silver med röd hjässa och över detta en av granskura bildad ginstam av silver.»

Vapnet anknyter till ortnamnet. Det första ledet är, att döma av det äldsta belägget (Tranvrydhs sokn, 1404 12/4, SD nr 440, original i Arnemagnacanska samlingen i Köpenhamn), genitiv av djurnamnet trana. Det andra ledet sammanhänger med det fornsvenska »rydh», som brukar översättas »röjning i skog». Den av en granskura bildade ginstammen vill alludera på en sådan röjning.

Med hänsyn till att Markaryds köping gett namn åt den nybildade kommunen och att dess vapen är det äldsta av de två, skulle enligt allmänna riktlinjer Markaryds köpings vapen ha företråde. Inom kommunalfullmäktige hade emellertid den 30 september 1970 förslag väckts om bevarande i någon form av Traryds köpings vapen i samband med den förestående kommunsammansläggningen, eventuellt i kombination med Markaryds köpings vapen. I anledning av denna motion beslöt fullmäktige att remittera ärendet till sammanläggningsdelegerades arbetsutskott med rekommendation om överlämnande till riksarkivets heraldiska sektion för utredning. Arbetsutskottet beslöt i enlighet därmed.

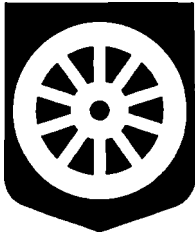
Sedan heraldiska sektionen utarbetat ett antal förslag, beslöt kommunfullmäktige den 21 december 1971 att som vapen för Markaryds nybildade kommun antaga ett av dessa förslag, nämligen en sammanställning av posthorn ur Markaryds köpings vapen och tranan i Traryds köpings vapen, allt i Markaryds köpings vapentinkturer. C. G. U. Scheffer

5. Markaryds kommun.

Ange kommun, Västernorrlands län: Ange kommun bildades den 1 januari 1971 genom sammanslagning av Ange köping och Borgsjö, Haverö och Torps landskommuner. Dess territorium motsvarar ungefär västra hälften av landskapet Medelpad.

Ange köping hade bildats den 1 januari 1946 genom en utbrytning ur Borgsjö

6. Ange kommun.

kommun. Köpingens vapen, fastställt av Kungl. Maj:t den 30 januari 1948, var en heraldisk nyskapsel. De tre landskommunernas vapen utgjordes av mer eller mindre långt drivna modifikationer av bilder i motsvarande sockensigill.

Orten Ange utgör ett merkantilt centrum och en viktig järnvägsknutpunkt. Förhållandet hade kommit till uttryck i köpingvapnet; dess officiella beskrivning lød: I rött fält en mercuriestav av guld, överlagd med en bjälke av guld, som är belagd med ett rött, bevingad hjul.

Vid förberedandet av den aktuella kommunbildningen, alltså Ange kommun, hadde de s. k. sammanläggningsdelegerade berört frågan om vapen för den nya kommunen. Frågan upptogs omedelbart efter den nya kommunens bildande av dess kommunstyrelse, som beslöt överlämna förslag i ärendet till den nya kommunens fullmäktige. Sedan dessa beslutat bifalla förslaget fastställdes det sedermera, den 13 augusti 1971, av Kungl. Maj:t. Det nya vapnets officiella beskrivning lyder: I rött fält ett tioekrat hjul av guld.

Som synes utgöres det nya kommunvapnet av en tämligen radikal förkortning av det gamla köpingvapnet, med bibehållande av dettas tinkturer och deras ordningsföljd. Motivet för att låta hjulet visa tio ekrar var uteslutande estetiskt; antalet tio visade sig ha den fördelen att ekrarna inte bildar något mönster som kan distrahera betraktaren. Att antalet ekrar borde fixeras i beskrivningen («tioekrat hjul») framkom vid fastställelseprövningen.

Introducerandet av det nya vapnet gavs en viss solennitet genom att det i

form av ett antal heraldiska flaggor ingick i den kommunala flaggningen vid ett officiellt besök i Ange hösten 1971 av den nye landshövdingen i Västernorrland, Kurt Nordgren.

Vapnet har utarbetas och ritats av mig.
Hans Schlyter

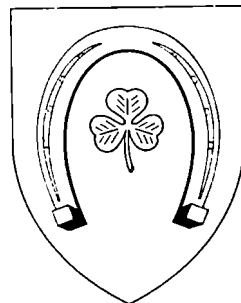
Danmark

Siden oktober 1971, Heraldisk Tidsskrift nr. 21, side 173, har i hvert fald elleve danske kommuner taget sig våben. Ni af disse er helt nye, se det følgende, medens to er ældre våbener, der føres videre af nyoprettede kommuner.

I 1970 dannedes *Bjergsted Kommune*, Vestsjællands Amt, af fire andre kommuner, hvoraf kun én, Viskinge-Avnsø, i forvejen havde våben: i blåt felt en vandret hvid strøm mellem en åben krone og et halvt vandmøllehjul, begge gule. Dette våben føres nu videre af Bjergsted. På lignende måde forholder det sig med *Nørre Rangstrup Kommune*, Sønderjyllands Amt. Den blev i 1970 sammenlagt af fem kommuner, hvoraf kun én, Ager-skov, havde våben, og Nørre Rangstrup har nu overtaget denne kommunes våben: i hvidt felt en grøn eg mellem to sorte ravne.

Og så de nye:

Jernløse Kommune, Vestsjællands Amt. I grønt felt et hvidt trekløverblad og herom en hvid hestesko med åbningen

Jernløse Kommune.

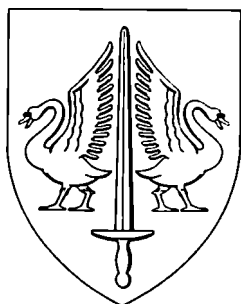
nedlad. — Endelsen *-løse* i kommunens navn, som er almindelig på egnen (Kvanløse, Undløse m. fl.) betyder muligvis »græsgang« eller »ager«, og heraf feltets grønne farve. Det hvide kløverblad står for hvidkløverplanten, som egnens første bønder, i forhistorisk tid, bragte med sig. I Nørre Jernløse Kirke findes tillige et sjældent korvindue i form af et kløverblad. Endelig repræsenterer hesteskoen egnens hesteavl, især af de berømte gråskimlede Knabstrupper fra Lunns stutteri på Knabstrup, der ligger i kommunen. Offentliggjort i Statstidende 15/4 1972.

Abybro Kommune, Nordjyllands Amt. I blåt felt et hvidt sværd med spidsen opad mellem to udadvendte hvide svaner stående i forsvarsstilling med løftede vinger. — Sværdet står for egnens tilknytning til almueføreren Skipper Klement, berømt fra Grevens Fejde 1534–36, og de to svaner i forsvarsstilling symboliserer vendelboerne, som er parat til at slå fra sig, hvis de føler sig gået for nær. Offentliggjort i Statstidende 9/10 1971.

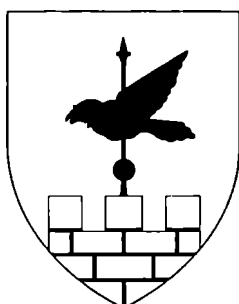
Ravnborg Kommune, Storstrøms Amt. I hvidt felt det øverste af et rødt tårn med flad top og kreneleret murværk, og herpå en sort vindfløj i form af en ravn stukket på en lodret spydstage. — Våbenbilledet hentyder til borgen Ravnborg, opført i Birket Sogn 1335 af grev Johan den Milde af Holsten og gennem de følgende århundreder kongeligt lensslot. Offentliggjort i Statstidende 9/10 1971.

Billund Kommune, Ribe Amt. Ved en granskure tværdelt af gult og grønt, i øverste felt en opadflyvende grøn hede-lærke. — Både granskure og lærke står for kommunens natur, tidligere især hede, nu med mange granplantager, og samtidig symboliserer lærken lufttrafikken til og fra Billund flyveplads. — Den smukke granskure blev skabt i 1950 af den finske heraldiker Gustaf von Numers. Den indgår i adskillige finske våbener (ikke kun for kommuner), er desuden taget i brug i hvert fald i Luxembourg og Sverige, og har altså nu også gjort sin entré i Danmark. Her skal den være velkommen: den danske kommunalheraldik kan nok trænge til lidt fornyelse! (Det er derfor ekstra ærgerligt, at den ikke er tegnet korrekt i Billunds våben, som det er udformet fra starten. Hvor elegant granskuren bør være, kan ses i Heraldisk Tidsskrift nr. 7, side 315). Skurens rette betegnelse er i øvrigt blevet diskuteret i Heraldisk Tidsskrift (se nr. 7/311, nr. 8/359, nr. 9/391, nr. 10/439 m. m.), idet der også findes en anden skure som er inspireret af gransens former. I Finland, som også den anden skure stammer fra, holder man imidlertid fast på at kalde den oprindelige skure. den i Billunds våben, for »granskure« og har givet navnet »grantop-skure« til den anden (HT nr. 7, side 314), og der er kun grund til at følge dette eksempel.

Gudme Kommune, Fyns Amt. I hvidt felt en rød pæl mellem to siddende sorte

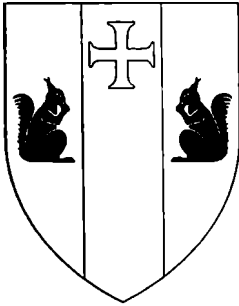
Abybro Kommune.

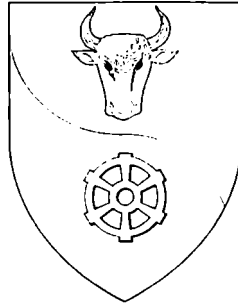
Ravnborg Kommune.

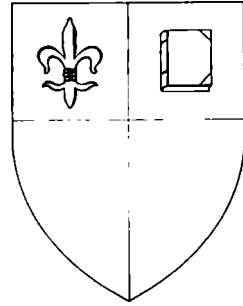
Billund Kommune.

Gudme Kommune.

Hedensted Kommune.

Glamsbjerg Kommune.

egern, vendt mod midten og hver gnavnende på en (gul?) hasselnød; øverst på pælen et gult græsk kors med let udadsvajede arme. — Det zoologiske sorte egern er specielt for Fyn, men i øvrigt er de to egern her taget fra våbenet for slægten Friis fra Hesselager. Hesselagergård, som ligger i kommunen, blev opført 1538 af den berømte Johan Friis, kansler fra 1532 til sin død 1570. Slægtens våben bestod af tre sorte egern (oprindeligt kun ét) i hvidt, og på hjelmen et træ mellem to sorte egern, vendt mod midten. *Hasselnødderne* spiller på navnet »Hesselager«. Korset på pælen er taget fra Gudme Herreds segl, kendt fra 1556.

Hedensted Kommune, Vejle Amt. Skjoldet S-formet skrådelt af hvidt over rødt, øverst et rødt oksehoved set forfra, nederst et hvidt tandhjul. — Oksehovedet står for kvægavl, indtil for nogle år siden det vigtigste erhverv i kommunen, tandhjulet for kommunens stærkt voksende industri. Den svajede delingslinje skal anskueliggøre en kommune »med sving i«.

Glamsbjerg Kommune, Fyns Amt. Firdelt af hvidt og blå, i 1. felt en blå lilje, i 2. felt en hvid lukket bog. — Opdelingen i fire felter anskueliggør at kommunen er dannet (i 1966) ved sammenlægning af fire mindre kommuner. Liljen står for den gamle adelsslægt Skinkel, den som førte en blå lilje i hvidt felt, og som har spillet en rolle for egnen; det gælder især

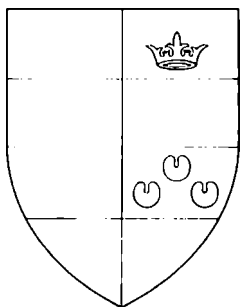
generalmajor, overkammerherre Morten Skinkel (1628–91), der ejede de tre godser Søholm, Krengerup og Brahesholm, alle beliggende i den nuværende Glamsbjerg Kommune. Bogen i 2. felt symboliserer kommunen som et skole- og undervisningscentrum med adskillige lokale skoler samt Vestfyns Gymnasium og Køng Folkehøjskole.

De hidtil omtalte syv nye kommunevåbener er ført til bogs i Indenrigsministeriet, hvilket formodentlig vil sige at de mere eller mindre er komponeret under medvirken af Statens Heraldiske Konsulent.

Fakse Kommune, Storstrøms Amt. I sort felt et hestehoved set forfra, med manken udformet som bændler der bkses mod dekster. — Våbenet spiller på kommunens navn, oldnordisk *fax*, der betyder »manke« eller »mankehår« (oprindeligt måske ment om en skovbevoksning). Jævnfør den nordiske mytologis *Rimfakse* og *Skinfakse*, Nattens og Dagens heste.

Fakse Kommune.

Hårby Kommune, Fyns Amt. Lodret delt og tre gange vandret delt, dekster halvdel af rødt og hvidt, sinister halvdel af hvidt og gult, i 2. felt en åben gul krone, i 6. felt tre grønne åkandblade, ét over to. — Dekster halvdel, som er lig med halvdelen af adelslægten Billes våben, står for denne slægts betydning for egnen, bl.a. som ejere af tre herregårde i den nuværende kommune. Kronen skal opfattes som en »borgerkrone«, der symboliserer folkets kommunale selvstændighed, og de tre blade repræsenterer de tre mindre kommuner, der i 1966 blev slået sammen til Hårby Kommune. Måske bør det tilføjes, at våbenet er komponeret på tværs af den heraldiske vejledning, som kommunen oprindeligt havde forhørt sig om.

S. T. A.

Grønland

Nutidens stærke interesse for kommunal heraldik er også nået til Grønland. I de senere år har tanken om et kommunevåben beskæftiget flere grønlandske kommuner, og i løbet af de sidste to år er i hvert fald følgende fire våbener vedtaget af respektive kommunalbestyrelser og taget i brug:

Sukkertoppen Kommune, på den sydlige halvdel af Grønlands vestkyst: I blåt felt en hvid spids, og over det hele, i modsatte farver, et hoved med gevir af vildrøn, set forfra. — Den heraldiske »spids« anskueliggør det kegleformede fjeld, minde om en gammeldags sukkertop, som kommunen har navn efter. Navnet er op-

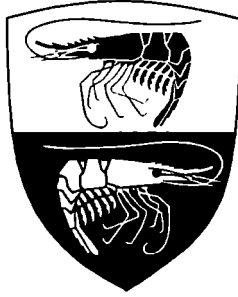
rindeligt skabt af hollandske søfarere i formen *Zuikerbrood*, og blev i oversættelse overtaget og videreført af den norskfødte købmand Anders Olsen, da han grundlagde kolonien i 1755. Vildrenen er Grønlands eneste hjortear. Den findes kun på vestkysten, især omkring Sukkertoppen Kommune, der har landets største fangst. Det er den eneste hjortear, hvor både hannen og hunnen bærer gevir. Våbenet er komponeret i samarbejde mellem kommunen og Statens Heraldiske Konsulent Paul Warming, og i den viste udformning tegnet af Claus Achtou Friis. Det har tidligere været offentliggjort i *Berlingske Tidende* 1. januar 1971 i en oversigt med forslag til våbener for alle Grønlands kommuner. Det er godkendt af landshøvdingen over Grønland i henhold til bemyndigelse fra Ministeriet for Grønland.

Christianshåb Kommune, i Disko Bugten, omtrent midt på Grønlands vestkyst: Vandret delt i hvidt, hvori en rød reje, og blåt, hvori en hvid reje den modsatte vej. — Kommunens vigtigste næringsvej er produktion og salg af rejhermetik, og kommunalbestyrelsen ønskede på en eller anden måde en reje i kommunens våben. På grund af rejsens præproportioner egner den sig ikke til at stå alene i et skjold; tre eller måske allerbedst: to, går bedre, og blandt forskellige udkast valgte kommunalbestyrelsen det gengivne våben. Det har tillige det raffinement, at det viser rejen i sine to tilstandsformer: nederst hvid, dvs. nærmest vandfarvet eller gennemsigtig, i det blå hav, øverst rød, som konsumenterne kender den, når den er kogt og skal spises. Så vidt vides, er det det eneste våben i verden med en reje i. Komponeret af S. T. Achen i samråd med tegneren Sven Aage Voigt Andersen, der har udført hosstående gengivelse. Vedtaget i kommunalbestyrelsen i september 1970 og godkendt af landshøvdingen over Grønland i henhold til bemyndigelse fra Ministeriet for Grønland.

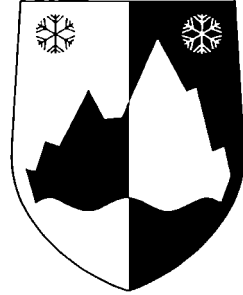
Jakobshavn Kommune, i Disko Bugten, lidt nord for Christianshåb: Lodret delt af hvidt og blåt, heri et drivende isfjeld

Sukkertoppen Kommune.

Christianshåb Kommune.

Jakobshavn Kommune.

under to snekrystaller, det hele i modsatte farver. — Ideen til våbenet skyldes kommunen selv, som ønskede at det skulle give udtryk for de klimatiske forhold i »dette skønne distrikt«. Mere specielt henlyder isfjeldet til bræen i bunden af Jakobshavn isfjord, en af verdens hyppigst kælvende bræer; det grønlandske navn for Jakobshavn er *Ilulissat*, »Isfjeldene«. Efter henvendelse til Heraldisk Selskab blev ideen noget forenklet af Sven Tito Achen og tegneren Sven Aage Voigt Andersen. Vedtaget i kommunalbestyrelsen i december 1970 og godkendt af landshøvdingen over Grønland i henhold til bemyndigelse fra Ministeriet for Grønland.

Julianehåb Kommune, på den sydligste del af Grønlands vestkyst: Blåt felt mellem hvide flanker, og over det hele, i modsatte farver, en figur bestående af en skålvægt, hvis midterstang førneden, via en ring, går over i et anker, og som foroven ender i en åben krone. — Kommu-

nalbestyrelsen ønskede oprindeligt, og gav selv udkast til, et våben med hvidt hovedfelt: Julianehåbs grønlandske navn er *K'aKortoK*, »det hvide« eller »den hvide by«. Heri var placeret bl. a. en lodret blå strøm, som skulle anerkendte den elv der løber gennem byen og er med til at give denne sit serpræg, samt en krone: for dronning Juliane Marie, hvem byen er opkaldt efter, og et anker: dels som symbol for kommunens andel, dels for kommunens tilknytning til havet. Efter at udkastet var forelagt Heraldisk Selskab, gav Sven Tito Achen forslag til en forenkling og heraldisering af disse ønsker, og foreslog samtidig at erstatte ankeret med en skålvægt, som et minde om Julianehåbs grundlægger, Anders Olsen, der var *købmand*, og tillige som et symbol på retfærdighed og lige ret for loven. Resultatet, som det ses på tegningen, udført af Sven Aage Voigt Andersen, blev endeligt vedtaget i kommunalbestyrelsen i oktober 1971. S. T. A.

Julianehåb Kommune.

Blixens løve

Af *Sven Tito Achen*

LIGESOM så mange andre er både min søster og jeg beundrere af Karen Blixen og hendes fortællekunst. Det gælder især »Den afrikanske farm« og hendes andre bøger fra samme emne-
nekræds.

Min søster havde en eller to gange skrevet til hende og udtrykt sin glæde og taknemlighed over de oplevelser Karen Blixens bøger havde skænket hende, men til sin skuffelse aldrig modtaget noget svar. Da »Skygger på græsset« udkom, i 1960, følte hun igen trang til at sige forfatterinden tak, men syntes på den anden side, at korrespondancen havde været lidt ensidig, så hun vidste ikke rigtigt . . .

»Det er slet ikke sådan du skal gøre, hvis du vil have et svar fra Karen Blixen,« havde jeg tidligere sagt. »Hun er så vant til at modtage beundrende og tåreblændede breve. De strømmer ind fra hele verden. Hvis hun skulle svare på dem, kunne hun ikke bestille andet. Men hvis man kunne sende hende et »professionelt« brev med en berettiget kritik, fx gøre opmærksom på en fejl man syntes hun havde begået i handlingens tråd, en brist i fremstillingen, eller hvad det nu kunne være, ville hun utvivlsomt svare, for at forklare sig eller i alle fald for at kvittere for modtagelsen.«

I »Skygger på græsset« viste der sig at være en sådan fejl. I fortællingen »Barua a Soldani« står der:

»Idet jeg nu, denne Nytaarsmorgen, saa lydløst som muligt kom ud af Vognen og gennem det lange, drivvaade Græs, som vaskede mine Hænder, Riflen og mit Ansigt, langsomt gik frem

og op mod Løven, stod den fuldkommen stille, med Siden til og Hovedet løftet, saa smukt et Skud som jeg nogensinde i mit Liv vilde se for mig.

Solen stod nu lige under Horisonten, Østhimlen bag den mørke Silhouet var klar som flydende Guld. En Tanke slog mig: »Jeg har set Dig før, jeg kender Dig godt. Men hvorfra?« Svaret meldte sig ligestraks, af sig selv: »Denne er en Løve ud af det danske Rigsvaaben, en af vore tre mørkeblaa Løver paa Guldgrund, *Lion posant* or hedder det i Heraldikken. Det ved han meget godt selv.«

Da jeg havde læst det, skrev jeg til forfatterinden:

»Jeg har haft så stor en glæde af at læse Deres bog *Skygger på Græsset*, at jeg synes at jeg har lov til at gøre opmærksom på en fejl i den, som måske kan rettes i kommende oplag, udenlandske såvel som danske.

På side 62 skriver De om løven »ud af det danske rigsvåben, en af vore tre mørkeblå løver på guldgrund, *lion posant* or hedder det i heraldikken.«

»En blå løve i guld felt« hedder imidlertid på fransk: *d'or au lion passant d'azur*, på engelsk: *or a lion passant azure*. »Passant« er »gående«, i modsætning til »rampant« = springende eller oprejst.«

Dagen efter modtog jeg dette svar: »Tak for Deres venlige Brev og for Korrektionen. Jeg havde ellers søgt Oplysning for at verificere, men maa altsaa have faaet forkert Besked. Jeg haaber at faa Lejlighed til at gøre Brug af Rettelsen. Med de venligste Hilsner, Deres Karen Blixen-Finecke.«

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af *Societas Heraldica Scandinavica*, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år (fra 1. april 1971): Dkr. 50 eller hvad der svarer hertil. Subskription uden medlemskab koster det samme. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bedst gennem *dansk postgiro 11 23 74*, Societas Heraldica Scandinavica, c/o bogtrykker St. U. Zangenberg, Grantofteparken 108, 2750 Ballerup, Danmark. Ved indbetaling på postkontor bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Bortset fra nr. 1 kan alle tidligere numre af Heraldisk Tidsskrift fås. Priserne er som følger (portofrit):

Nr. 2–10, pr. stk. Dkr. 12; alle 9 numre, med samlet register, Dkr. 80.

Nr. 11–20, pr. stk. Dkr. 14; alle 10 numre, med samlet register, Dkr. 100.

Nr. 2–20 samlet: Dkr. 125, — Nr. 21–23, pr. stk.: Dkr. 20. Fra nr. 24, pr. stk.: Dkr. 25.

Redaktør:

Major O. H. M. baron Haxthausen, Sneseer, 4733 Tappernøje, Danmark

Redaktionsudvalg:

Redaktør Sven Tito Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F
Kgl. ordenshistoriograf, dr. phil. Albert Fabritius, Lindevej 8, 1877 København V
Forfatteren Hans Krag, Lastad, Søgne, Norge
Kontorschef Gustaf von Numers, Topeliusgatan 9 A 2, 00250 Helsingfors 25, Finland
Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, 852 50 Sundsvall, Sverige
Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Stud. jur. Hans A. K. T. Cappelen, Bygdøyallé 123 B, Oslo 2

S. T. Paulus Holm, 3272 Kvelde, Norge

Tandlæge Per Hougaard, Dronning Ingeborgsvej 14, 4000 Roskilde, Danmark

Lektor cand. mag. Hans Neerbek, Geelsvej 31, 2840 Holte, Danmark

Statsheraldikern, kammarherre C. G. U. Scheffer, Riksarkivet, Heraldiska sektionen, Munkbron 11, 11 128 Stockholm

Heraldisk Selskabs styrelse:

Redaktør S. T. Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F (formand)
Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 Kbh. K

Major O. H. M. baron Haxthausen, Sneseer, 4733 Tappernøje, Danmark

Dr. phil. Herman L. Løvnskiold, Riksarkivet, Bankplassen, Oslo

Reklamchef Jan Raneke, Vallgatan 3, 234 00 Lomma, Sverige

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær)

Häradshövding Bo Tennberg, Loveret 1, Jakobstad, Finland

Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark

Bogtrykker St. U. Zangenberg, Grantofteparken 108, 2750 Ballerup, Danmark (kasserer)

Selskabets arkiv beror hos:

Universitetslektor, cand. mag. Jørgen Tvevad, Københavns Universitets historiske institut, Bispetorvet 3, 1167 København K